

TANULMÁNYOK

SÜLI ATTILA

AZ ERDÉLYI HADSEREG TÜZÉRSÉGÉNEK MEGSZERVEZÉSE 1848–49-BEN

The Artillery of the Transylvanian Army in 1848–49

The paper wishes to present the artillery of the Transylvanian Army. It outlines how this arm branch developed from Autumn 1848 and what kind of difficulties army leaders had to face. The artillery was the striking force of the warfare of the time, and the artillery of the Hungarian Honvéd Army did an excellent service in the operations. No wonder the military and the political leadership had the opinion that one cannot have enough of cannons. The Committee of National Defense was able to secure the artillery background, that is the adequate number of cannons for the counter-attack in Transylvania, starting in mid-December 1848. Guns were arriving continuously from the mother country from November 1848, and ammunition supply came from Nagybánya (Baia Mare, Romania). In addition to the production of the State Gun Factory, the Transylvanian theatre of war was also supplied by the gun- and ammunition-manufacturing in Máramaros (Maramureş, Romania), Nagybánya and Ruszkabánya (Rusca Montană, Romania). By describing these fields the author aims to refine the widespread view that cannon casting in 1848–49 can be attributed only to Áron Gábor.

When looking at the number of cannons manufactured by the war industry in Transylvania, production was far behind that of the Hungarian factories before April 1849. The successful resistance of Háromszék in December 1848 contributed to the Hungarian superiority in the North-Transylvanian theatre of war, for the Imperial army leaders were forced to send a brigade to Brassó (Braşov, Romania). The author devotes a separate chapter to the expansion of the war industry in Háromszék in 1849, discussing the problems in technology and construction as well. The expansion and the increased productivity of the war industry in Háromszék was in line with the otherwise false concept of the political and army leaders, namely that the defense of the country-part is equal with the defense of the mountain passes. This concept failed during the fights in June-July, for the battalions – most of them poorly equipped and made up of new recruits, fighting with ill-constructed guns, and lacking major reserves – could not stop but only slow down the advance of the enemy. Despite all these facts the achievement of the Háromszék war industry was superhuman, and the successful resistance of the Division at Székelyföld was mainly due to the well-organised actions and great number of cannons of the artillery.

Keywords: Hungarian Army in Transylvania, artillery, war industry in Háromszék, Josef Bem, Áron Gábor

A tüzérség az 1848–49. évi szabadságharc honvédhadseregének a legsikeresebb fegyverneme volt. Különösen igaz ez a megállapítás az erdélyi hadseregre, amelynek élén az a József Bem vezérőrnagy állt 1848 decemberétől, aki tüzértiszti pályafutását még a napóleoni háborúk idején kezdte, majd 1831-ben az ország függetlenségéért küzdő lengyel hadsereg tüzérségének parancsnoka lett.¹

A jól működő tüzérséget már a kortársak is az önvédelmi harc folytatása alapfeltételének tartották. Az erdélyi hadszíntéren például a lövegek hiányával magyarították a székely tábor 1848. november 5-i marosvásárhelyi vereségét.²

Ugyanakkor pozitív példaként Háromszék önvédelmi harcát és az itt folyó, Gábor Áron által irányított ágyúöntést határozta meg a szakirodalom.³ Ettől kezdve a történészek megkülönböztetett figyelmet szenteltek Gábor Áron életpályájának és tevékenységének.⁴ Az utóbbihoz hozzájárult a kiegyezés után megszülető Gábor Áron kultusz. A székely hős olyan történeti személyiség volt, amely lényegében minden politikai kurzusnak megfelelt a XIX. és XX. században.⁵

A Gábor Áront heroizáló és abszolutizáló szemlélet uralkodott a szépirodalomban, sőt, néhány kultikus filmben is. Erre tipikus példa az 1950-es évek történelemszemléletét tükröző film, a „Föltámadott a tenger”⁶, ahol döntő ütközetben a székely ágyúk megérkezése hozta meg az erdélyi magyar csapatok számára a győzelmet.

Ennek hatására többen úgy vélték, hogy az erdélyi magyar hadsereg sikereinek meghatározó tényezője volt Gábor Áron és a háromszéki hadiipar.⁷

Új szempontokra hívta fel a figyelmet Bözödi György a máramarosi fegyvergyártásról készített kiváló tanulmányában. Bözödi így foglalta össze kutatási eredményeit: „Ebben a tekintetben az önkéntes, állami támogatás nélkül létrejött vállalkozások közül elsősorban és szinte egyedülállóként tartotta számon mind ez ideig a közvélemény és a történetírás a háromszékieknek Gábor Áron nevéhez fűződő ágyúöntését és lőszergyártását. Most az újabban napvilágra került dokumentumok bizonyossága szerint ez a kezdeményezés nem volt egyedülálló, mert más vidékeken is történtek hasonló kísérletek és teljesítmények. Ilyen volt a Máramarossziget melletti Kabolapolyánán végzett ágyúöntés és lőszergyártás, amelynek írásos bizonyítékai az újabb kutatások során legnagyobb részt Máramaros megye levéltárából kerültek elő, de amiről a megye monográfiái nem tudnak és a szabadságharc fegyvergyártásáról szóló szakirodalom is alig tesz említést.”⁸

¹ Hermann 2001. 72–73. o.; József Bem életútjáról és tevékenységéről újabban: Kovács 2014.

² Például *Jakab Elek* későbbi történetíró, a 15. Mátyás huszárezred századosa. *Jakab* 1881. 409–410. o.

³ *Egyed* 2010. 225. o.

⁴ A teljesség igénye nélkül: *Bözödi* 1974. 34–257. o.; *Imreh* 2014. 11–29. o.; *Egyed* 2008. 125–138. o.; *Egyed* 2010. 425–440. o.; *Bakó* 1943.; *Mérei Gyula*: A magyar iparfejlődés 1790–1848. Budapest, 1951. 385–394. és 398–413. o.; *Balázs József – Borus József – Nagy Kálmán*: Kossuth a forradalmi honvédelem szervezője. In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. Szerk. *I. Tóth Zoltán*. I–II. k. Budapest, 1952. A vonatkozó rész: I. 364–378. o.

⁵ Erre vonatkozólag lásd: *Váry* 2014. 284–303. o.

⁶ Magyar filmdráma. 1953. Rendező: *Nádasdy Kálmán* és *Ranódy László*. E szemlélet tükröződött a *Képes Történelem* sorozat 1966-ban megjelent kötetében, amely a történelmet általános iskolások körében volt hivatott népszerűsíteni: *Márkus István*: *Forradalom és szabadságharc 1848–49*. Budapest, 1966.

⁷ *Egyed* 2010. 440. o.; *Csikány* 2014. 93. o.

⁸ *Bözödi* 2002. 221. o.

Bözödi György történeti kutatásai során szembesült azzal a ténnyel, hogy a valóság számos esetben nem fedi a Gábor Áronról kialakított mítoszt. Pedig az író – a *Székely bánja* című regénye szerint – a kezdetekben maga is vallotta a Gábor Áron legenda alapján létrejött idealizált képet.⁹ A halála előtti interjúbán azonban már így fogalmazott: „Tovább kutattam Gábor Áron után, s olyan adatokra bukkantam, amelyek egészen más színben mutatják, mint ahogy a köztudatban élt. Idevágó dolgozataimban ezeknek az adatoknak csak egy töredékét közöltem. Például a közhittel ellentétben ágyút már Gábor Áron előtt is öntöttek a Székelyföldön, sőt Háromszéken is; a ledöndült székely harangok nagy része sohasem került beolvasztásra, 1849-ben sértetlenül visszaadták őket a templomoknak, az ágyúöntéshez elsősorban a balánbányai vasércet¹⁰ használták fel; a rakétagyártásban és a lyukasöntésben Gábor Áronnak nem volt akkora szerepe, mint ahogy azt eddig vélték.”¹¹

2014-ben ünnepelték Gábor Áron születésének 200. évfordulóját. Kovászna Megye Tanácsának kezdeményezésére a múlt év végén jelent meg az *Ágyúba öntött harangok* című tanulmánykötet, amely számos új kutatási eredményt és új szempontot hozott felszínre. Mindezek indokoltá teszik a kérdéskör átgondolását.

A honvédtüzérség és a hazai ágyúgyártás létrejöttének vázlatja

1848 tavaszán a császári-királyi tüzérséget Bécsből a tüzérségi igazgató irányította, munkáját egy törzs segítette. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a főszerhivatal, ami a tüzérség béketevékenységét irányította. Az érvényben lévő szervezetnek megfelelően a tüzércsapatokat vezető szervekre, táborig tüzérségre, helyőrségi tüzérségre és táborig szerhivatalra osztották fel. A táborig tüzérséget Magyarországon az 5. tüzérezred képviselte. A legénységi állomány kiegészítési területe 1830-tól Csehország volt, Magyarországról és az észak-itáliai tartományokból csak szükség esetén vonultattak be embereket a tüzérséghez. Az ezred nem egy helyőrségben, sőt nem is egy országban települt. A törzs, illetve a századok többsége Pesten volt. 1848 nyarán öt század Dalmáciában, egy-egy század Erdélyben, illetve Szlavóniában, három a lombard-velencei főhadparancsnokság állományában, egy pedig Komáromban állomásozott. A helyőrségi tüzérigazgatóságok közül az országot a magyarországi, az erdélyi, a bánáti, a szlavóniai és a horvátországi fogta át. A magyarországi igazgatóság állomásai Budán, Komáromban, Lipótváron, Pozsonyban és Kassán voltak. Az erdélyi helyőrségi tüzérigazgatóság székhelye Kolozsváron működött.

A táborig tüzérségnél 3, 6, 12, 18 fontos gyalog-, 6 fontos lovas- és röppentyűüteget rendszeresítettek. A legelterjedtebb a 6 fontos gyalogüteget volt, amely négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból tevődött össze. Az üteg személyi állománya egyrészt tüzérekéből, másrészt szekerészekből állt. A parancsnokon kívül egy tűzmester, négy tizedes, valamint hatvan bombász és tüzér, illetve egy tisztizsolga alkotta az ágyúk kezelőszemélyzetét. A szekerészeket egy őrmester vezette. Alárendeltségébe tartozott három tizedes vagy altizedes, harminckilenc közlegény, két kovács és egy nyerges katona. A hat lövegen kívül hat lőszeres kocsi, egy kovácsműhely kocsi, két poggyászkocsi, két takar-

⁹ *Bözödi György*: Székely bánja. 2. kiadás. Budapest, é. n. 86. o. és *Bözödi* 2002. 221. o.

¹⁰ Az utóbbi elírás lehet. Balánbányáról rezes, míg Bodvajról vasat szállítottak Kézdivásárhelyre. Mindkét bányauzem a Bodor Ferenc vezette Csíkszentdomokosi Rézbánya Hivatalhoz tartozott.

¹¹ *Gálfalvi György*: Bözödi György galibái. In: *Bözödi György*: Halott-világítás. Novellák. Bukarest, 1990. 5–15. o. A hivatkozott rész: 12–13. o.

mányos szekér, illetve egy további fedeles kocsi tartozott az üteghez. A lövegeket és a lőszerkocsikat négy-négy ló húzta, ezen kívül még további harmincegy ló volt az ütegnél rendszeresítve. Az üteg lőszerkészletét a lőszerkocsikon tárolták. A tüzérek a lövegeket általában gyalogosan kísérték, csak szükség esetén ültek fel a kocsikra. Erre az időszakra már elavultnak számított a 3 fontos löveg, így az ilyen űrméretű üteg összeállítása korszakunkban elsősorban a határőrezredeknél volt jellemző. Az ütegek másik jelentős csoportját a lovasütegek képezték. Mivel minden tüzérnek saját lova volt, és több lovat fogtak a lövegek elé is, a tüzérségnek ez a fajtája az adott kor körülményeihez képest rendkívül mozgékonyvá vált. Ezek az ütegek elsősorban a lovasságot támogatták, de gyorsabban közelebb tudtak menni az ellenség harcrendjéhez is, így hatásosabban tevékenykedhettek, mint a gyalogok ütegek.

Az áprilisi törvények elfogadása után magyar kormány május 16-án elrendelte egy 10 ezer fős mobilis nemzetőrség szervezését. A rendelettel kapcsolatban Baldacci Manó báró ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács újonnan kinevezett elnöke többek között olyan feladatot is kapott Batthyány Lajos gróf miniszterelnöktől, hogy tájékoztódjék a pesti Újépületben lévő tüzérségi löveganyagról, és gondoskodjék a honvéd lovasüteg felszereléséről. A felállítandó sereg a terv szerint tíz gyalogzászlóalj mellett egy lovasüteget is magában foglalt. Ezen üteg felállítása az 5. tüzérezred állományának és háttérének felhasználása nélkül aligha történhetett volna meg.

A honvédütegek a császári-királyi hadsereggel ellentétben nem hat, hanem nyolc lövegből álltak, ami a későbbiekben nagyobb tüzerőt biztosított. A tüzérek részben az 5. tüzérezredből, részben a műszaki tanulmányokat folytató diákokból kerültek ki. A honvéd tüzérség lövegeinek nagy része hatfontos volt, de szükségből háromfontos ütegeket is létrehoztak. Emellett létezett még hét tizenkét fontos üteg, illetve öt röppentyű üteg is. A tüzérséget sokan a honvédség legjobb fegyvernemének tartották.¹²

Az 5. tüzérezred készletei azonban már 1848-ban sem fedezték az ország igényeit. Az első országrész, ahol 1848-ban felmerült az ágyúöntés igénye, a Délvidék volt. A régió ugyanis tavasztól – a szerb felkelés következtében – hadszíntérré vált. A 13. (oláh-bánsági) határőrezred igazgatása alá tartozó Ruszskabányán és Resicabányán 1848 júliusában kezdtek meg az ágyúöntést. A munkálatokat a bányamérnökök (Maderspach Károly, Zsigmondy Vilmos) irányították. A *Kossuth Hírlapjának* lugosi levelezőjétől származó, augusztus 2-án kelt tudósítás szerint addig 3 ágyút és 900 golyót öntöttek, melyet szekéren indítottak el Fehértemplomra, 72 nemzetőr tüzér kíséretében.¹³ Ezután a lövegeket felszerelték, majd egy újabb 24 fős nemzetőri tüzércsapatot szerveztek, amellyel szintén részt vettek Fehértemplom védelmében. Novemberig, a krassó-szőrényi bányavidék elestéig mintegy 16 ágyút öntöttek és szereltek fel, köztük 3, 6 fontosakat és egy darab 18 fontosat.¹⁴

A resicabányai és ruszskabányai szakemberek tudása nem maradt titokban az Országos Honvédelmi Bizottmány előtt sem, mivel 1848. november 24-én a szerveződé fővárosi ágyúöntő üzemhez innen rendeltek fel munkásokat.¹⁵

¹² Csikány 2000. 25–50. o.; Urbán 2009. 336–359. o.

¹³ *Kossuth Hírlapja*, 1. (1848) 44. sz. 200. o.

¹⁴ Jánosik József álladalmi pénztárist és nemzetőri pattantyús levele. Oravica, 1848. november 14. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzó Elnökség iratai. H 2 1848:6314.

¹⁵ Rendelet a Bányászati Osztályhoz. Budapest, 1848. november 24. KLÖM XIII. 524. o.

Az itt folyó munkálatok felkeltették az erdélyiek figyelmét is. 1848. október közepén Nagyenyed városának küldöttsége jelent meg Ruszskabányán, lövegeket kérve. A nagykaliberű ágyúk szétszerelve történő szállítását Maderspach Károlyné szerint a bányavezetés az ellenséges fenyegetés miatt már nem merte megkockáztatni. Ezzel szemben két kisűrméretű löveget Nagyenyedre szállítottak. A tordai névtelen polgár naplójában az október 4-i dátumnál az alábbi bejegyzés szerepel: „Az enyedik Ruszbergől két kis ágyút hoztak.” Szilágyi Farkas, Alsó-Fehér megye monográfusa szerint az utóbbi két egyfontos löveg volt, melynek parancsnoka először Bodola Károly erdész, majd Szabó Sámuel volt.¹⁶

Az állami felügyelet mellett működő ágyúgyártás 1848 novemberében, a pesti fegyvergyár államosításával jött létre. A lövegeket a Váci úti császári-királyi ágyúöntő telepen készítették, ennek a vezetője Lukács Dénes alezredes volt. Az első hat ágyú 1848. december 16-án készült el. 1849 január elején a teljes állami fegyvergyár a fővárosok feladása után Nagyváradra települt át, ahol Rombauer Tivadar igazgató vezette. Ettől az időszaktól kezdve a gyárkomplexum a honvédhadsereg elsődleges hadianyag ellátó szervezete lett.¹⁷

Szintén a szabadságharc történetének kevéssé ismert fejezetei közé tartozik a szepességi fegyver- és ágyúgyártás. A szepesi szászok (cipszerek) és szlovákok által lakott felvidéki törvényhatóság cipszer polgársága lojális volt a magyar kormányzathoz 1848–49-ben. Pontosan nem tudjuk, hogy a munkálatok mikor kezdődtek, de egy, november közepéről származó sajtótudósítás szerint Prackendorfban – Lőcse város megrendelésére – 6 db hatfontos ágyút öntöttek, melyeket fel is szereltek. A munkálatokat Preisz Eduárd¹⁸ mérnök irányította, aki korábban tüzéreként szolgált, és kiképezte a megyei pattantyúscsapatot. A cikkíró szerint Preisz: „tüzeinket oly ügyesen begyakoroltatta, hogy bárkikkel kiállják a próbát.”¹⁹ Irányi Dániel kormánybiztos november 20-án már arról tájékoztatta Kossuthot, hogy Szepes megye jelentése szerint a prackendorfi és krempachi vasgyárakban ágyúkat lehet önteni, a szuronyos puskák gyártására már felhatalmazta az alispánt. Már Lőcsén és Kassán van egy-egy hatfontos üteg (12 löveg), melyeket Prackendorfban öntöttek. Irányi nyíltan feltette a kérdést, hogy szüksége van e még a kormánynak ágyúkra? A válasz határozott volt: „Azért csak had öntsék azokat a vaságyúkat és ágyúgolyókat mentől nagyobb számmal.”²⁰ A Máriássy József szepesi alispán által megküldött szerződéstervezet Rombauer Tivadar, az Állami Fegyvergyár igazgatója véleményezte. Álláspontja szerint a prackendorfi üzem ágyúöntésre „igen alkalmas”. Utalt arra, hogy hat löveget már megöntöttek és felszereltek, de a lövegtalp elkészítése problematikus volt, mivel nem rendelkeztek megfelelő minőségű száraz fával. Rombauer szerint ezt vagy Pestről kell küldeni, vagy a nedves fát egy helyi szeszfőzdében kiszáritani. A faanyagot az ilyen gyárakban használt hordókban kell gőzöltetni, azután a levegőn vagy meleg helyiségben kiszáritani. Javasolta, hogy a fegyverkészítő üzem állami megrendeléseket kapjon.²¹ Máriássy alis-

¹⁶ *Maderspach Károlyné*: Emlékirat töredék. Budapest, 2005. 15–18. o.; Tordai névtelen polgár naplója 1848–49-re. 15. o. MNL OL Naplók, feljegyzések. R 31 2. cs. 2030.; *Szilágyi Farkas*: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898. 108. o.; *Bona* 1998–1999. III. 218. o.

¹⁷ *Bakó* 1943. 30–32. és 48. o.

¹⁸ Preisz Eduárd mérnök, 1848. december 26-tól a Szepességben alakuló nemzetőri, majd honvédület szervezője és parancsnoka. Később százados, majd 1849 júliusától a tiszai hadsereg tüzérparancsnoka.

¹⁹ *Kossuth Hírlapja*, I. (1848) 557. o. Lőcse, 1848. november 16.

²⁰ Irányi Dániel levele Kossuth Lajoshoz. Eperjes, 1848. november 20. MNL OL H 2 1848:3555.

²¹ Rombauer Tivadar szakvéleménye. Pest, 1848. december 8. Mellette Máriássy József alispán szerződés tervezete. MNL OL H 2 1848:4986.

pán december végén már azt jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy az ágyúk öntését megkezdték, hetente 5 darabot tudnak önteni, kifúrni és felszerelni, amennyiben megrendelést kapnak. Egy hatfontos löveg 600 forintjába kerül az államnak, a fűrés során keletkező rézhulladékot pedig újrahasznosítják. Közölte, hogy a munkát egy héten belül el tudják kezdeni. Bár a válasz igen volt, sőt Ludwig János kormánybiztost utasították a szükséges pénzösszeg kiutalására, a megyét rövidesen elfoglalták a császári csapatok.²²

A krassó-szörényi ágyúöntés a délvidéki, míg a szepességi az észak-magyarországi hadszíntérre volt befolyással, hozzájárulva ezzel a sikeres ellenállás feltételeihez.

A honvédtüzérség megteremtése Erdélyben 1848-ban

Erdélyben, 1848 júliusában, a honvédszászlóaljok szervezésének megkezdődésével döntöttek egy hatfontos gyalogüteg kiállításáról. A honvédtüzérség részére Gyulafehérváron egy hatfontos üteget előkészítettek az átadásra, így a magánszemélyek és törvényhatóságok által felajánlott lovakat és szekereket báró Vay Miklós királyi biztos a várba küldte. A magyar kormányzat és az osztrák kormány közötti egyre hevesebb szembenállás miatt azonban az átadást báró Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok szeptember 19-én felfüggesztette, majd a teljesen felszerelt üteget a Vay által küldött lovakkal és szekerekkel együtt a szász nemzetőrség részére adta át.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány október végén egy háromfontos üteget indított Erdélybe, de a lövegek közül csak egy volt felszerelve. Az elmaradt munkákat a kolozsvári mesteremberek fejezték be. A helyi sajtó ezzel kapcsolatban az alábbiakról adott hírt: „November 3-án. Hat izmos ágyúnk tegnapelőtt délben csakugyan megérkezék a fővárosból. Néhányan ez ágyúknak nem lévén teljesen fölszerelve, gépészünk, Rajka Péter az illető mesterekkel rögtön munka alá vétette s jó rendén készen is van velök.”²³ Egy felszerelt hatfontos üteget október végén utalt ki az Országos Honvédelmi Bizottmány Vay számára. Czetz János őrnagy, Vay mellé kinevezett „táborkari segéd” november 4-én érkezett meg Kolozsvárra a hatfontos üteggel, amelyet Vay királyi biztos a székely tábor megsegítésére akart indítani.²⁴

A három- és hatfontos üteg volt az erdélyi haderő első tüzérsége.

1848 őszén Erdély teljes területe hadszíntérre vált. Október közepétől a Román Nemzeti Comité felhívására az országrész román nemzetiségű lakosai megindították a felkelésüket, amelyet a Nagyszeben körül összevont császári hadtest koncentrált támadása követett.

A Belső-Szolnok megyéből induló lázadás futótűzként terjedt át Kővár-vidékre, Középszolnok, Kraszna, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékre. Mivel az ország fegyveres ereje a horvátok és szerbek ellen harcolt, a román mozgalmak megfékezésénél csak a helyi nemzetőrsegekre, a magyar lakosság népfelkelésére és a frissen alakuló honvédszászlóaljakra lehetett támaszkodni.²⁵

²² Máriássy József alispán levele Kossuthoz. Lőcse, 1848. december 21. MNL OL H 2 1848:6528.

²³ *Közlöny*, 1848. 153. sz. 739. o. (Kolozsvár, 1848. november 3.)

²⁴ Erre vonatkozólag lásd: *Süli* 2011. 136–138. o.

²⁵ Az erdélyi román lázadás egyik fészkeként számító Belső-Szolnok megyében a magyar országgyűlés által elrendelt újoncösszeírást még 1848. szeptember elején kezdték el a tisztviselők. Ezt azonban nem kísérte túlzott lelkesedés, mert a román lakosság, amelyet a naszódai ezredkormány is bujtogatott, nyíltan szembe fordult az intézkedéssel. Mindegy 34 helység szegült ellene az összeírásnak. A szeptember 13-án Naszódra érkező Karl

A fenyegetettség miatt az Erdéllyel határos törvényhatóságok is megkezdték az önvédelemre való felkészülést. Hadipari kezdeményezés ismereteink szerint két megyében, Máramarosban és Szatmárban történt. Az itt elért eredmények hatással voltak az erdélyi hadszínterre, így történetüket az alábbiakban felvázoljuk.

Máramaros vármegye az 1848. október 3-án tartott bizottmányi ülésén tárgyalta a román lázadás következtében előállt helyzetet. Mivel az Országos Honvédelmi Bizottmány nem tudott fegyvert küldeni, Hrobonyi Adolf bányaművezető kezdeményezésére elhatározták, hogy a kabolapolyánai üzemben vaságúkat fognak önteni. Október 10-én Drusinszky Sándor öntő mestert Nagybányára küldték, hogy tájékozódjon az ágyúkészítés technikájáról, mivel a városban ekkor már egy löveg volt. Kabolapolyánán október 26-ra már két hatfontos löveg készült el, melyek felszerelését rövidesen megkezdték. Decemberben az üzem 50 000 Ft állami támogatás kapott, így a fegyver- és löveggéártás itt a szabadságharc leveréséig folyamatos volt.²⁶

Szatmár megyében az 1848. augusztus 21-én tartott bizottmányi ülésen döntöttek a helyi tüzérség felállításáról. Felkérték Károlyi György gróf főispánt és Vécsey Miklós bárót, hogy lövegeik közül 5 darabot engedjenek át a törvényhatóság számára. Ezek feltehetőleg a koraiújkorban használt egy- vagy kétfontos lövegek lehettek. Egyúttal egy harangot ajánlottak ágyúöntés céljaira.²⁷

A megye sürgetésére Batthyány miniszterelnök szeptember 26-án 2 három- és 1 hatfontos ágyúcsövet utalt ki a számukra a hadügyminisztériumon keresztül.²⁸ A lövegek megérkezéséről tudósított a debreceni *Alföldi Hírlap* is, amely szerint a megye a miniszterelnöktől 3 ágyút és 120 töltést kapott.²⁹

Szatmár megyének 1848. október elején már négy ágyúja volt, amelyeknek a felszerelését megkezdték, illetve két ifjat küldtek Pestre, ahol tüzér kiképzést kaptak.³⁰ A nemzetőri tüzérség szervezésére Mezei József későbbi hadnagy így emlékezett: „Szatmár megye a maga költségén állított ki egy üteg ágyút. Ez már Nagybányán vesztegelt, de még egy fia tüzér sem volt mellette. Csak ezután kezdett tódulni a megye ifjúsága seregestül.” A lövegek száma – Eötvös Mihály alispán jelentése szerint – rövidesen hatra nőtt, így az alispán kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól „néhány jó tüzért” hogy a megyében jelentkezőket kiképezzék.³¹ Az utóbbi két löveg már a helyi hadiipar produktuma volt.

Urban alezredes, a 15. (2. román) határezred megbízott parancsnoka a Bécsből kapott titkos utasítások értelmében megkezdte a román felkelés szervezését. Ezen a napon Urban gyűlést tartott, ahol nyíltan felmondták az engedelmességet a magyar kormánynak, elrendelték az ezred 3. zászlóaljának kiállítását és a magyar nemzetőrségek lefegyverzését. Az eseményeket Weér Farkas főispán szeptember 15-én jelentette a főkormányzásoknak. Ettől az időszaktól kezdve Doboka és Belső-Szolnok megyék román lakossága a nyílt lázadás útjára lépett.

²⁶ *Bözödi* 2002. 221–226. o.

²⁷ *Kossuth Hírlapja*, 1848. 65. sz. 284. o.

²⁸ Batthyány Lajos gróf levele Szatmár megyéhez. Budapest, 1848. szeptember 26. In: Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készítette, az előszót írta: *Urban Aladár*. Budapest, 1999. II. k. 1623. o.

²⁹ *Alföldi Hírlap*, 45. sz. 1848. október 1. 106. o. Tudósítás Szatmárnémetiből. (1848. szeptember 27.); vö. *Közlöny*. 1848. 122. sz. Tudósítás Szatmárnémetiről. 1848. október 2.

³⁰ Nagykároly, 1848. szeptember 18. MNL OL Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közös kezelt általános iratok. H 92 3974/nő. Pontosabban 400 gyalogos, 100 lovas önkéntes nemzetőrt és 7 ágyút. (*Közlöny*, 122. sz. 1848. október 10.) Az Országos Honvédelmi Bizottmány október 9-én 500 db lőfegyvert utalt ki részükre. KLÖM XIII. 141. o.

³¹ Eötvös Mihály alispán levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Nagybánya, 1848. október 12. MNL OL H 2 1848:1116.; *Mezei* 1880. 198–199. o.

A nagybányai bányakerületben az ágyúöntés szeptemberben kezdődött meg. A hónap végén a közigazgatásilag Erdélyhez tartozó Sztrimbulyban már két hatfontos vaságyú volt készen, melyek Nagybányára szállításáról a város tisztsége rendelkezett. Egyben elrendelték a lövegek készítését a városban is, mivel itt nagy mennyiségű anyag állt rendelkezésre.³² A kérésre Szakmáry Sámuel bányászati főfelügyelő válaszolt a következő napon. Kifejtette, hogy a Sztrimbulyban próbaképpen öntött lövegek még nincsenek készen, ráadásul az egyik a fúrás után, a próbálövés alatt elrepedt. Figyelembe kell azonban venni azt, hogy az ágyúöntésre nem minden vasérc alkalmas,³³ így a kísérletezések még folynak. Hajlandóak készleteiket és szakembereiket az ágyúöntéshez biztosítani, de ehhez meg kell szerezniük Mihályi Gábor királyi biztos engedélyét. A levélből az is kiderül, hogy a helyi löporgyár mellett létezett egy „tüzérségi személyzet”, akik részvétele szükséges volt a munkálatok megkezdéséhez.³⁴ A város az engedély megadását október 4-én kezdeményezte Mihályi Gábornál.³⁵

Az utóbbit feltehetőleg megkapta, mivel az 1849 februárjából származó kútfők szerint Böhm János, a kereszthegyi bánya gépésze vette át a sztrimbulyi ágyúöntés irányítását.³⁶ Böhm Jánosról nagyon keveset tudunk. A nagybányai bányatisztség 1849. február 19-én kelt kimutatása szerint, Böhm, mint a kereszthegyi bánya gépésze 1 forint 30 krajcár napi bért húzott, éves fizetése pedig 532 forint 30 krajcár volt.³⁷ A korabeli városi iratok szerint Böhm a városban a 137. házszám alatti házban lakott. 1843-tól már itt tevékenykedett, mert ebben az évben 200 ezüstforint kölcsönt vett fel az árvák pénztárából, melyet 1849-ben fizetett vissza. 1862-ben már csak özvegye élt a városban.³⁸

Böhm Jánosnak elsőként sikerült megoldania az ágyúöntést Erdélyben 1848-ban, Sztrimbulyban, ahol 2 hatfontos ágyút sikeresen megöntött és kifűrt, ezeket a lövegeket felszerelték. A két löveg október közepén már Nagybányán volt. Varga Pál minorita áldozóatyja az alábbiakat jegyezte be a naplójába október 18-án: „A keresztbányánál, a királyi kovácsműhelyben láttunk két nagy ágyút, melyeket Sztrimbulyból most hoztak, készítik, hogy Erdélybe vigyék.”³⁹ Emellett Böhm kétnaponta egy hatfontos ágyúcsőt öntött, egészen a dési vereséig.⁴⁰ Az utóbbi készletek feltehetőleg a Lápos-vidéket elfoglaló Urban kezébe kerültek.

³² A városi közgyűlés határozatai. Nagybánya, 1848. szeptember 27. *Balogh* 2014. 153. o.

³³ Az öntöttvas ridegsége, repedési hajlama miatt a vaságyúkat jóval vastagabb csőfállal kellett megönteni. (*Bán* 2014. 102. o.)

³⁴ Szakmáry Sámuel levele a városhoz. Nagybánya, 1848. szeptember 28. *Balogh* 2014. 156–157. o.

³⁵ Városi közgyűlési határozat. Nagybánya, 1848. október 4. *Balogh* 2014. 166. o.

³⁶ Eötvös Mihály levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. február 3. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Mikrofilmgyűjtemény. A Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Történelmi Levéltára. Csány-levéltár anyagáról készült másolatok. (A továbbiakban: HL Csány-lt.) 1849:68.; Eötvös Mihály levele Kossuth Lajoshoz. Nagybánya, 1849. február 5. MNL OL H 2 1849:1646.

³⁷ *Balogh* 2014. 257. o.

³⁸ Nagybánya város levéltára. Operatív regiszterek. Leltári szám: 283. 155., 592., 611., 635., 745. számú bejegyzések. A nagybányai római katolikus plébánia halottas anyakönyve. V. kötet. 82/1862. tétel. A fenti adatokat Balogh Béla nagybányai levéltáros bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségét itt szeretném megköszönni.

³⁹ *Balogh* 2014. 341. o.; Ezt támasztja alá Katona Miklós 1848. november 3-án kelt kimutatása is, amely szerint Nagybányán ekkor két felszeretlen hatfontos löveg volt. MNL OL H 2 1848:2556. Ugyanakkor a szatmári üteg lövegei közül még december elején is több hiányosan volt felszerelve. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz. Budapest, 1848. december 2. KLÖM XV. 871–872. o.

⁴⁰ Eötvös Mihály levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. február 3. HL Csány-lt. 1849:68.

A sikeres ágyúöntés ténye az egész országban ismertté vált. Egy korabeli sajtótudósítás szerint: „N.bányán a szakértő nemzetőrök egy része golyók és kartácsok öntésével, a másik pedig álgúkhhoz szükséges szerek készítésével foglalkozik.”⁴¹

A kezdeményezés nem maradt visszhang nélkül. *Kossuth Hírlapja* október elsején az alábbiakról tudósított: „Hír szerint a felsőbányai polgárok harangokból készülnek ágyúkat önteni. Ők, törzsökös magyarok valósítják meg a szándékukat. Ha a francia háború idején lehetet a templomok ezüstszereit is felhasználni, miért ne lehetne most, midőn veszélyesb ellenség környez bennünket.”⁴²

A dési vereség után (1848. november 24.) Katona Miklós a serege maradványaival a város védelmére vonult, de Urban közeledtének hírére november 29-én elvonult a városból. Nagybánya ezután meghódolt Urban előtt, az utóbbi azonban nem vonult be a városba.⁴³ Az *Alföldi Hírlap* tudósítása szerint Katona Miklós visszavonulásával „Magyarláros, Sztrimbul és az itten öntetett új ágyúk már az ellenség kezébe [kerültek].”⁴⁴

A szatmári üteg, amely 4 hat- és 4 háromfontos löveggel rendelkezett, 1848 decemberétől az erdélyi haderő része lett. Emellett más törvényhatóságok területéről is vezényeltek lövegeket az erdélyi haderőhöz, amelynek a tüzérsége 1849. január közepén az alábbiak szerint alakult:⁴⁵

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám</i>	<i>Löveg</i>	<i>Ló</i>
borsodi üteg	Knoll Károly főhadnagy	89	6 hatfontos ágyú, 2 tarack	86
honvéd hatfontos gyalogsági üteg	Nigreis Alajos főhadnagy	60	4 hatfontos ágyú, 2 tarack	75
szatmári nemzetőr üteg	Keresztesi főhadnagy	63	4 hat-, 4 háromfontos löveg	83
kolozsvári honvéd háromfontos üteg	Péchy Albert főhadnagy	55	6 háromfontos ágyú	56
honvéd fél háromfontos	Müller József hadnagy	34	3 háromfontos ágyú, 1 tarack	50
nagyvárad lovasüteg	–	–	6 hatfontos löveg	–
nagyvárad nemzetőr lövegek	Spinak tüzemester	16	2 hatfontos ágyú	25
debreceni nemzetőr lövegek	Papp tüzemester	23	3 hatfontos ágyú	30
Belényesen marad	Góger Ferenc tüzemester	27	1 háromfontos ágyú, 1 tarack	15
Összesen	–	367	25 hatfontos, 14 háromfontos ágyú, 6 tarack	420

⁴¹ *Pesti Hírlap*, 198. sz. 1848. október 27. 1008. o.

⁴² *Kossuth Hírlapja*, 80. sz. 1848. október 1. 364. o.

⁴³ *Balogh* 2014. 204–205. o.

⁴⁴ *Alföldi Hírlap*, 45. sz. 1848. december 3. 179. o. Tudósítás Nagybányáról. (1848. november 27.); vö. *Alföldi Hírlap*, 46. sz. 1848. december 6. 182. o. Nagybánya, 1848. december 2.

⁴⁵ Szűjártó Antal főhadnagy létszámkimutatása. Marosvásárhely, 1848. január 14. MNL OL H 2 1849:718.

A táblázatban vastaggal jelöltem azt a hat- és háromfontos üteget, amely már Kolozsvár eleste előtt is az erdélyi haderőhöz tartozott. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy az erdélyi tüzérség lövegállománya 21 hat-, 8 háromfontos ágyúval és 4 tarackkal bővült 1849 január közepére. A lövegek egy része a nemzetőri tüzérségtől érkezett (Szatmár, Debrecen, Nagyrád, Borsod), más része központi készletből, illetve a üzemekből. 1848. december 24-én például Kabolapolyánáról indítottak egy löveget Bem hadseregéhez, melyet rövidesen újak követtek.⁴⁶ Ezek egy részét már Erdélyben szerelték fel. Például Marosvásárhely városa a híres ezermesterrel, Bodor Péterrel⁴⁷ kötött szerződést hat löveg felszerelésére 1849. január végén.⁴⁸

Itt kell szólnunk a székelyföldi ágyúgyártásról. A székelyföldi ágyúöntés igénye az agyagfalvi nemzeti gyűlésen merült fel. A gyűlésről készült jegyzőkönyv 18. pontja szerint: „A székely nemzet, ámbár támadó háborút sem kezdeni, sem folytatni férfiasan meghatározta, azonban mivel a védelmi állás nemzetiségünk ismert harciassága mellett is kellő nyomatékkal úgy bírand, ha jelesen néhány ágyúútæg urai leendettünk. Ezeknek beszerzésit a nemzeti gyűlés a harangok e célrai följánlásával is elősegíteni meghatározta, minek következtében Bölön közönsége harangjait elsőbben föl is ajánlotta.”⁴⁹ A határozatot mind a négy székely szék hatóságának megküldték, így Háromszéknek is, amelynek főbb tisztviselői, Berde Mózes és Demeter József kormánybiztosok, valamint P. Horváth Albert főkirálybíró személyesen is részt vettek a gyűlésen.

Az első kísérletek Udvarhelyszéken történtek. Erre utal Berry Károly mérnök, nemzetőr századosnak egy 1849-ből származó levele: „A székház konyháján pedig megtalálám az ágyúmnak két kis kerekét, meljet valahunnat ide béhoztat, tehát instálom átadni, hogy szerezhessem fel újra azon ágyút, amellyel a hazában legelőbb löttünk volt a reakcióra; és hatvan ezer ember közöt csak é volt, és a legelső erdélyi unió ágyú fatokba béborított rézcsövű volt.” A leírás azt sugallja, mintha a löveg még az agyagfalvi székely tábor számára készült volna. Tekintettel arra, hogy a székely tábor a későbbi tudósítások szerint löveggel nem rendelkezett, az első székely ágyúnak a továbbiakban a Magyarhermányban készített hatfontos lövegeket tekintem. Megjegyzést érdemel, hogy Berry Károly 1849-ben is foglalkozott az ágyúöntés lehetőségével, sőt a korabeli forrásokban „ágyúművésznek” nevezték őt.⁵⁰

Háromszék vezetői október 20. körül hazatértek a székely nemzeti gyűlésről. Mivel külső segítségre nem támaszkodhattak, maguk teremtették meg az önvédelem hátterét. A hónap végén a közigazgatásilag Udvarhelyszék részét képező Magyarhermány vasbá-

⁴⁶ *Bözödi* 2002. 226. o.

⁴⁷ Bodor Péter 1770 és 1780 között született Erdőszyentgyörgyön. Bécsben a műszaki egyetemen építészetet tanult (1806). Tanulmányai befejezése után Bécsben és Németországban dolgozott, majd 1818-ban hazatért Marosvásárhelyre. Nevéhez fűződik a híres zenélő kút, a Maros-híd és több szökőkút, valamint orgona építése. Bankjegyhamisítás miatt elítélték, 1820–1827 között Szamosújváron raboskodott. Ekkor festette meg a helyi görög-katolikus templom freskóját. 1849. augusztus 6-án hunyt el Kolozsváron.

⁴⁸ Városi közgyűlés. 1849. január 27. Marossszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli *Pál-Antal Sándor*. Székelyudvarhely, 2001. 417. o.; *Honvéd*, 78. sz. 1849. március 29. 307. o.

⁴⁹ Az anyagfalvi székely nemzeti gyűlés jegyzőkönyve. Agyagfalva, 1848. október 17. *Kövári* 2014. 311–317. o.

⁵⁰ *Pál-Antal – Zepczaner* 2005. 335. o.; *Kolumbán Zsuzsánna*: Udvarhelyszék 1848–49-ben. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. III. Székelyudvarhely, 2003. 140–166. o. A hivatkozott rész: 155. o.

nyaüzemétől (Bodvaj) négy hatfontos vaságyút rendeltek meg. Ebben az időszakban a bodvajai kohót és bányát az örmény eredetű Zakariás család bérelte 1843-tól a kincstártól.⁵¹ Zakariás Antal bányászati hivatalát a tulajdonát képező csíkszentdomokosi rézbánya mellett állította fel. Zakariás bányásztje, vagy ahogyan abban a korszakban nevezték, bányaművezetője Bodor Ferenc mérnök volt. Rá hárult a bányákban folyó szakmai tevékenység irányítása és felügyelete.⁵²

November elejétől Bodvajon tartózkodott Gábor Áron, aki – Turóczy Mózes kézdívsárhelyi rézműves visszaemlékezése szerint – az „ágyúformával” dolgozott, de Turóczy szerint a munka „semmiképpen nem nézett célravezetőnek”, így Turóczy és Végh Antal alsócernátoni mesterember, rövid tanácskozás után úgy döntöttek, hogy hazatérnek Kézdívsárhelyre és otthon próbálnak meg egy „rézágyút”⁵³ önteni. Gábor Áron Bodvajban maradt, ott fából kifaragott egy formát, és öntetett három ágyút. Turóczy szerint az öntőmester német anyanyelvű volt.⁵⁴ Azonban az ágyúcsőn a főlyuk annyira ferdén volt öntve, hogy a Sepsiszentgyörgyön megtartott próbánál a három löveg közül egynek még a próbálövésnél kitört az oldala, a második „félélmesen mutatta magát”,⁵⁵ de a harmadikkal végrehajtott lövéstet sikeres volt.⁵⁶

Dacára a konstrukciós hibáknak, a lövegek óriási erkölcsi tartást biztosítottak a székelység számára. Az első székely ágyúk létrejöttében Gábor Áron mellett nagyon fontos szerepet játszott Zakariás Antal tulajdonos, aki a bizonytalan politikai és katonai helyzet mellett is elvállalta a megrendelést. Sőt, ezen túlmenve, lemondott az anyag és munkaköltségről is, az utóbbit saját vagyónából egyenlítette ki. Az 1849. március 24-ből származó, Bodor Ferenc által készített elszámolás szerint „adtunk”: „A m[agyar]hermányi vasgyártól 3 hatfontos ágyú s a hozzá való golyók, öszvesen 30 m 73 font”, az ellentételezés vonatkozásában pedig így szól a „Számolat”: „A m[agyar]hermányi vasgyáron öntött 3 hatfontos ágyúk s golyók árát tulajdonos Zachariás Antal úr azon feltétellel, hogy az egyik ágyú Erdővidéké leend: ingyen odaengedi a Hazának s ezt lehúzáván.” Az ár 215 forint és 62 krajcár volt.⁵⁷

⁵¹ Más forrás szerint tulajdonosok voltak. *Egyed* 2008. 132. o.

⁵² *Süli* 2014. 123–126. o.

⁵³ Valójában bronz.

⁵⁴ Id. Máthé János kutatásaiból ismerjük, hogy a Zakariás család több, szepességi szász családból származó bányászt alkalmazott. *Máthé János*: A magyarhermányi vasgyártás története. In: A bodvajai kohó. Szerk. *Demeter László*. Gaál Mózes Közművelődési Egyesület, Barót, 2006. 22–38. o. A hivatkozott rész: 26. o. Dózsa Dániel szerint, aki 1848 novemberében Háromszéken tartózkodott, „Gábor Áron nevű székely káplár s igen derék tüzér, amint a futásból hazaérkezett, rögtön a hermányi vashámorban önmaga által készített mintára három ágyút öntetett s néhány száz golyót” *Közlöny*, 1849. 22. sz. 78–79. o. (1849. február 8.) A közlés annyiban ellentmondásos, hogy november 4-én Gábor Áron már Bodvajon tartózkodott, ugyanakkor a „nagy futás” november 5., azaz a marosvásárhelyi vereség után volt.

⁵⁵ Turóczy ezen megjegyzésének jelentése feltehetőleg a löveg nem szabályos működésére vonatkozik.

⁵⁶ Turóczy Mózes visszaemlékezése. MNL OL Gábor Áron gyűjtemény. R 275 Közli: *Süli* 2014/a. 336–339. o. Turóczy a visszaemlékezésének 3. oldalán azt állítja, hogy a 3. hatfontos ágyú még a próba alatt eltört, az első oldalon az első ágyúról írja ugyanezt. Semsey Tamás visszaemlékezése alapján úgy véljük, hogy a csőrepedés az első ágyúra vonatkozik. *Süli* 2014/a. 336. o.

⁵⁷ A Székely Hadfőparancsnokság pénztári kimutatása 1849. április 4-től május 7-ig és a hozzá mellékelte nyugták. Gépelt másolat. Lelőhely: Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Bözdi György hagyatéka. Jegyzetek, adatgyűjtés Gábor Áronról. 4 csomó. Eredeti Lelőhely: Csány-lt.

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az első székely ágyúk megszületésében komoly érdemet szerzett a bodvaji vasbánya üzemvezetője, Bodor Ferenc, aki szakmai tapasztalattal segítette az ágyúöntést. Óriási munkát végeztek a magyarhermányi öntőmunkások, akik a nagy hidegben neki kezdtek a munkának és a lövegek felszerelését kivitelező sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi asztalos-, lakatos- és kovácsmesterek. Az ő munkájuknak volt a főkoordinátora Gábor Áron, akit a későbbiek folyamán egész Erdélyben az ágyúkészítés első számú szakértőjeként ismertek el.

Turóczi Mózes 1848. november 4-én Bodvajról hazatért Kézdivásárhelyre, és elhatározta, hogy társaival itt próbál meg ágyút készíteni. Szándékáról tájékoztatta Kovács Dániel főbíró, aki teljes támogatásáról biztosította őt. Téglát adott a kemence építéséhez, illetve összegyűjtette a városban és környékén található rezet. Az öntéshez szükséges ágyúformát Dummel Ferdinánd helyi esztergályos készítette el, az öntést maga Turóczi végezte, míg a fúrás nehéz feladata Végh Antalra hárult. Bár a löveg kétfontos volt, azaz kiskaliberű, a munka – a fúrás miatt – így is több hétig tartott. Maga az öntés Turóczi szerint jól sikerült, azonban Dummel a tengelyt rossz helyre illesztette, amit a helyi polgárok közül többen szabotázsnek véltek, így az esztergályost csak nagy nehezen sikerült Turóczinak megmentenie a népharag elől. 1848. december 6-tól került sor a löveg felszerelésére. December 7-én intézkedett Vida Dániel főhadnagy a 15. (2. székely) határőrezred nevében a löveg felszerelésére és ágyúgolyók öntésére. A helyi bizottmány december 9-én kelt válaszában kijelentette, hogy a felszerelést megkezdték, az ágyúgolyók öntésére három napot kértek. A munka gőzerővel folyhatott, mert a szekérre tett löveg december 11-én már Sepsiszentgyörgyön volt, a gigászi munkát Háromszék Kormányzó Bizottmánya a következő napon kelt levelében köszönte meg a városnak. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy Turóczi és társai 1848 novemberében és decemberében az ágyúöntést Gábor Árontól függetlenül, de Berde Mózes kormánybiztos tudtával és teljes körű támogatásával végezték. A löveg rövidesen a hadszínterre került, a korabeli nyugtákban ezt az ágyút nevezték „kézdivásárhelyi ágyúnak” vagy „kézdivásárhelyi kitsi ágyúnak”. Szükség is volt rá, mert az uzoni táborban lévő hatfontos ágyút elvezényelték a Csíkszékbe betörni szándékozó dandárhoz. Turóczi szerint a „rézágyú” annyira megnyerte Gábor Áron tetszését, hogy maga is a „rézágyú” öntését tartotta ettől kezdve célravezetőnek és a háromszéki bizottmánynak felajánlotta, hogy a települések harangjaiból öntet négy háromfontos löveget. Turócziék pedig Kézdivásárhelyen kezdtek neki egy háromfontos ágyú készítésének, amelyet azonban az árapataki szerződés miatt befejezni már nem volt lehetőségük.

Háromszék vezetése a törvényhatóság erőforrásainak kimerülése miatt fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett Joseph Gedeon altábornaggyal és August Heydte báró őrnaggyal. A császári fél belegyezett abba, hogy csapatai nem szállják meg a törvényhatóság területét, de a Mátyás-huszárok és honvédek fegyvereinek és felszerelésének átadásához, valamint a lövegek megsemmisítéséhez ragaszkodtak. Ennek értelmében az ágyúkat 1849. január 2-án 10 órakor az aldobolyi hídnál kellett letenniük, ahol azokat össze kellett törni és a maradványokat a szék házához kellett szállítani. Eddigi kutatásaink szerint Aldobolynál a Kálnoky féle egyfontos vaságyút,⁵⁸ Turóczi kétfontos bronzágyúját, illetve a megrepedt csövű, „strofolt” bodvaji hatfontos vaságyút rongálták meg. A Sepsiszentgyörgyön öntött

⁵⁸ Ezt a löveget gróf Kálnoky család ajánlotta fel 1848 novemberében a szék számára.

négy háromfontos bronzágyút, illetve két hatfontos bodvaji vaságyút Kézdivásárhelyen, a református papi lak csúrfjében rejtették el.⁵⁹

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy az árapataki szerződésnek az ágyúk megsemmisítésére vonatkozó részét lényegében nem hajtották végre, hiszen a megrepedt csövű hatfontos ágyú, illetve a kiskaliberű lövegek használhatatlanná tétele nem befolyásolta a háromszéki haderő harcképességét.

Így 1849. január elején az erdélyi haderő tüzérsége – a székely lövegekkel együtt – mindösszesen 27 hat-, 18 háromfontos lövegből és 6 tarackból állt.

Az erdélyi haderő lövegállománya 1849-ben

Észak-Erdély és a Székelyföld visszafoglalása után Bem a felszabadult területek biztosítására alakulatokat volt kénytelen hátrahagyni, ami a lövegeire is vonatkozott. Ezek a következők voltak:

<i>Terület</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Lövegek száma</i>
Észak-Erdély	Marzsó Imre alezredes	bihari nemzetőrség	4 ágyú
Kővár-vidék, Belső-Szolnok és Doboka megyék	báró Bánffy János alezredes	debreceni nemzetőrség	3 hatfontos ágyú (debreceni nemzetőr)
Beszterce- és Naszód-vidék	Riczko Ignác ezredes	2. (Sándor) sorjalogezred 3. zászlóaljja, nemzetőrség	6 háromfontos löveg
Torda	Czetz János alezredes	11. honvédszászlóalj, Mátyás huszárok egy osztálya	6 hatfontos löveg ⁶⁰
Összesen:	–	–	19 löveg

Bem 1849. január 17-én magához rendelte Czetz erőit, így az utóbbi rendelkezése alatt álló hatfontos üteg is a harcoló csapatokhoz került. Emellett Nagyváradról útban volt egy hat lövegből álló háromfontos üteg is.⁶¹

Ugyanakkor a tüzérséget veszteségek is érték. Nagyszeben sikertelen ostroma után (1849. január 21.) a visszavonuló Bem 1849. február 4-én Vízaknánál még az eltérő adatok szerint is több mint 15 löveget veszített.⁶² Az esetet Tóth Márton későbbi tüzér hadnagy

⁵⁹ *Süli* 2014. 134–139. o. Ezt támasztja alá egy 1883-ban megjelent, a „Hová lett az első székely ágyú?” címet viselő sajtócikk is. *Nemere*. Politikai, közgazdasági és társadalmi lap. Brassó–Sepsiszentgyörgy, 1883. 26. sz. 101. o.

⁶⁰ Más forrás szerint négy.

⁶¹ Bem tervezte az észak-erdélyi erők elhelyezésére. Beszterce, 1849. január 9. A kimutatások alapja: MNL OL H 2 1849:701.; Bauer Lajos százados kimutatása. 1849. január 17. Magyar Tudományos Akadémia. Kéziratár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 45. és 76. iratok között.

⁶² Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. február 16. Csány-ir. II. 183–184. o.

így írta le: „A harcztéri fejlődés folytán ágyúinkkal teljesen fedetlen, veszélyes helyzetbe jutottunk; rövid néhány perc [alatt] egy egész ütegünket leszerelte az ellenség. Ágyúink személyzete is elhullott, az én ágyúm személyzetéből csak magam és egy ágyúkocsis jelentéktelen sérüléssel maradtunk életben. Összesen csak hat ágyút tudtunk megmenteni.”⁶³ Emellett február elején Észak-Erdélyben Karl Urban ezredes sikeres betörése után Dorna-Vatránál 2 háromfontos löveg lett az ellenség zsákmánya, ráadásul a kezelőszemélyzet is fogságba esett. Ugyanakkor a székely haderő csatlakozása révén 1849. február elején 3 három- és 3 hatfontos löveggel, illetve a Damjanich János vezérőrnagy által január végén Óaradról Erdélybe indított dandár két üteggel bővült az erdélyi tüzérség. (Az utóbbiakat verseci honvéd ütegek is nevezték.)⁶⁴

A fenti erősítések révén a Bem alatt közvetlenül harcoló csapatok február 8. után is mindössze 28 löveggel rendelkeztek.⁶⁵ Ugyanakkor Urban erőinek kiűzése után (február vége) egy hatfontos üteget a Tóth Ágoston alezredes parancsnoksága alatt álló beszercei hadosztály számára hagyott hátra.⁶⁶

1849. március 11-én Bem elfoglalta Nagyszeben, melynek következtében hadizsákmányként visszaszerezte az általa korábban elveszített lövegeket. Emellett 6 hatfontos vaságyú is a birtokába került, melyek közül kettő a Vöröstoronyi szoros őrségéhez, négy pedig a brassói fellegrvárhoz került a későbbiek folyamán.⁶⁷ 1849. május 27-én kapitulált Déva vára, ahonnan hadizsákmányként két bronz- és egy vaságyú került a honvédsereg birtokába.⁶⁸ A bánási hadjárat kezdetén Bem az ellenséget Vaskapunál megverte, és két ágyúját elvette.⁶⁹

Az erdélyi hadsereg löveg és tüzérségi lőszer ellátásában – a nagyváradai állami fegyvergyár mellett – továbbra is nagyon fontos szerepet játszott a kabolapolyánai üzem. Itt az ágyúk kifúrását tökéletesre fejlesztették, így a gyár más üzemek vetélytársává vált. Ráadásul a lövegeket januártól már Máramarosszigeten is fel tudták szerelni. 1849. január 2-án Bem elrendelte, hogy hadereje számára 300 gránátot, 3000 kisebb és 3000 nagyobb kartácsot készítsenek.⁷⁰

⁶³ Tóth 1905. 26. o.

⁶⁴ Kovács 1979. 111. o.; Tóth Ágoston naplója (A továbbiakban: Tóth Ágoston naplója) Magyar Tudományos Akadémia. Kéziratár. Történelem. Ívrét 300. 2. 3.; Böződi 1974. 238. o. A háromfontos ütegre lásd: Timár Károly: A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848-ban. 1848–49 TL 1892. 12. sz. 122–123. o. és 14. sz. 142–144. o. A két verseci honvédüteg csatlakozására: Kossuth levele Csányhoz. Debrecen, 1849. február 5. KLÖM XIV. 332–333. o.; Mezei 1880. 16. sz. 251–254. o. A verseci üteg áprilisban feltehetőleg visszakerült a Bánáságba. Erre utal Ludwig Hauk alezredes 1849. május 26-án kelt kimutatása. MNL OL Gyalókey-család levéltára. P 876 1. cs. 2. tét. No. 13.

⁶⁵ Kovács 1979. 128. o.

⁶⁶ Tóth Ágoston ezredes kimutatása. Beszerce, 1849. május 1. MNL OL Hadügyminisztérium, általános iratok. H 75 (A továbbiakban: MNL OL H 75) 1849:21475.; Tóth Márton szerint ezen üteg a borsodi üteg volt. Tóth 1905. 21. o.

⁶⁷ Tóth 1905. 43. o. Tóth 21 zsákmányolt lövegről tud. Ebből 15 a korábban Vízaknánál elvesztett, 6 pedig a hatfontos vaságyúk voltak. Mezei 1880. 18. sz. 287–288. o.

⁶⁸ Gyalókey Jenő: Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez. Erdélyi Múzeum, 1914. 349–354. o. A hivatkozott rész: 351. o.; Mezei József szerint a két bronzágyú 18 fontos löveg és 10 fontos tarack volt, melyeket később báró Maximilian Stein ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka kapott meg. Mezei 1880. 23. sz. 367–370. o.

⁶⁹ Csány László hirdetménye. Kolozsvár, 1849. április 21. Csány-ir. II. 283. o.

⁷⁰ Böződi 2002. 239–232. o.

A sztrimbulyi ágyúöntés újraindítását Eötvös Mihály kormánybiztos 1849. február 3-án kezdeményezte Csánynál. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kővár-vidéki községek harangjait 1848-ban leszedték, mivel azokat a félreveréssel hírközlésre használták. Ebből Nagybányán jelenleg 60 darab van.⁷¹ Majd a levelét így folytatja: „Az itteni bányászatnál létező rézből s az említett harangokból Sztrimbulyban lehetne ágyúkat önteni. A múlt táborozás alkalmával próba tétetett, mely a legjobban sikerült. Van itten a kereszthegyi bányánál egy Böhm János nevű igen ügyes gépész, ki is 2-3 darab hatfontos rézágyúkat már készített⁷² s fel is szerelte a legjobban s minden két nap egy-egy ágyúcsövet állított elő. E munka azonban a dési futás által félbeszakadt, mindeddig nem folytatódott. Orsz. kormánybiztos úrnak egy levelére Szakmári bányászati főinspector úrhoz, azonban új-rakezdhető s a legjobb sikerrel folytatható.”⁷³ Két nap múlva Eötvös Kossuth Lajosnak is ugyanezt javasolta. Ezen a napon érkeztek meg ugyanis a Baja városa által felajánlott harangok. (9 db) Raktáron volt néhány mázsa réz, amelyet szintén fel lehetett használni. Eötvös ismételten felhívta arra a figyelmet, hogy a nagybányai kerületben dolgozik Böhm János gépész, „ki az első dési táborozás alkalmával itt, Sztrimbulyban néhány ércágyúkat a legjobb sikerrel öntött, minden két nap egy ágyúcsövet megöntött és ki is fűrt s ezeket fel is szerelte.” A fenti munka a dési vereség után félbeszakadt, de amennyiben intézkedést kap, újakezdik azt.⁷⁴ Az engedélyt Csány február 7-én adta meg, egyben rendelkezett, hogy Radnáról 2300 mázsa ónt szállítsanak ide katonai kísérettel.⁷⁵

A munkát rövidesen megkezdték. Erről tanúskodik Eötvös kormánybiztos február 15-én, Csányhoz írt levele. Ebben aggódik Urban betörése⁷⁶ miatt, mert ezt szerinte veszélyezteteti Nagybányát (lőpormalmok, pénzverde), Felső- és Kapnikbányát, „különösen Sztrimbulyt, hol az ágyúöntés sikerrel már ismét megkezdett”⁷⁷

1849. február 19-én Jeney József százados, nagybányai katonai parancsnok az alábbiakat jelenthette Csánynak: „Örvendetesen jelentem végül, hogy a Baja város által ajándékozott harangoknak⁷⁸ ágyúkká öntése az orsz. honv. bizottmány elnökének rendelete folytán Sztrimbujba sikeresen halad, ahonnan azokból felöntetvén, pár napok alatt ide fog szállítatni felszerelés végett.” A 9 harangból négy hat- és egy háromfontos löveget akartak öntetni az erdélyi haderő számára.⁷⁹

⁷¹ Ezek 1848. november 14-én érkeztek Nagybányára. *Balogh* 2014. 342. o.

⁷² Valójában vas.

⁷³ Eötvös Mihály levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. február 3. HL Csány-lt. 1849:68.

⁷⁴ Eötvös Mihály levele Kossuth Lajoshoz. Nagybánya, 1849. február 5. MNL OL H 2 1849:1646.

⁷⁵ Csány rendelete a városhoz. Kolozsvár, 1849. február 7. *Balogh* 2014. 248. o.; Jeney József százados levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. február 8. (Tájékoztatja, hogy a sztrimbulyi ágyúöntés megkezdésére Kossuth megadta az engedélyt.) HL Csány-lt. 14. d. 1849:119.

⁷⁶ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtettek. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

⁷⁷ Eötvös Mihály levele Csány Lászlóhoz. Nagybánya, 1849. február 15. HL Csány-lt. 18. d. 1849:247.

⁷⁸ Baja városa 1849. január 6-án ajánlotta fel 9 harangját ágyúöntés céljára. Az Országos Honvédelmi Bizottmány január 16-án elrendelte, hogy az ezekből öntött lövegeket „Baja” névvel illessék, illetve a harangokat szállítsák Nagybányára. KLÖM XIV. 148. o.

⁷⁹ A nagybányai katonai parancsnokság jelentése. Nagybánya, 1849. február 13. KLÖM XIV. 543. o.; Jeney százados levele Csány Lászlóhoz. Nagybánya, 1849. február 19. HL Csány-lt. 14. d. 1849:694.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány február 24-én elrendelte, hogy a Nagybányán felhalmozott készleteket (harangok, réz, cin) szállítsák át Kabolapolyánára. Az intézkedést azzal indokolták, hogy Sztrimbulyban nincsenek olyan eszközök, amelyekkel a lövegek tökéletes fűrése megoldható lenne.⁸⁰ Ezzel szemben Csány március elején utasította Hosszú László kővár-vidéki helyettes főkapitányt, hogy a Katonai Miklós által 1848-ban beszedett harangokat szállítsák Kolozsvárra. Ezt azonban már nem lehetett végrehajtani, mivel a hadügyminisztérium korábban a Kabolapolyánára való átszállítást rendelte el Jeneynek, aki ezt végrehajtotta.⁸¹

Ugyanakkor a Sztrimbulyban megkezdett munkálatokat nem állították le. 1849. március elején Kovács Ágost százados, szatmári katonai parancsnok egy fúratlan ágyúcsőt, melyet a dési vereség előtt öntöttek Nagybányán, visszaküldött ide.⁸² Az *Alföldi Hírlap* március közepi tudósítása szerint: „a bajai harangok nemcsak imára hívnak, hanem mint tífzontos ágyú készen vannak a magyar szabadság megvédésére, hirdetésére...” A munkálatok sikerét a cikkíró Jeney századosnak tulajdonítja, aki szerinte komoly érdemeket szerzett a lőszergyártás terén is.⁸³ A tudósításra egy „Kereszthegyi” névvel szignált közleményben reagáltak. E szerint: „az ágyú megöntéséért pedig a dicsőség hasonlóul nem őt, hanem Böhm kereszthegyi gépészt illeti.” A szerző utalt arra is, hogy lőszergyártás Jeney kinevezése előtt is folyt már Nagybányán.⁸⁴

1849. március 14-én Nagybányáról egy hat- és egy háromfontos teljesen felszerelt üteget indítottak Nagyszébenbe, az erdélyi hadsereg számára. A lőszer javadalmazás 144 hat- és 192 háromfontos ágyúgolyóból és 24 háromfontos kartácsból állt. E szállítmány a kabolapolyánai és sztrimbulyi ágyúgyártás produktuma volt.⁸⁵

További adattal a nagybányai és sztrimbulyi ágyúöntésre vonatkozólag nem rendelkezünk.

Ebben az időszakban jelentek meg a röppentyűk az erdélyi haderő tüzérségi állományában. A hadiröppentyűt (Congreve-rakéta) könnyű mozgathatósága miatt elsősorban hegyvidéki terepen használták, lövedéke gránát (hat, ritkábban tizenkét fontos) volt. A gránátot egy fémhengerre erősítették, ami különleges lőportöltetet tartalmazott. Ez a begyújtás után a rakétahajtás elvének megfelelően, a hátrafelé nagy sebességgel kiáramló lőporgázok segítségével kilötte, majd előre hajtotta a lövedéket. Legnagyobb hátránya a nagy szórás volt. A császári-királyi hadsereg állományából kezdetben nem került példány a honvédhadsereg birtokába, így a gyártási technológiát teljesen ki kellett dolgozni. A kísérletek 1848 októberében kezdődtek meg, ekkor készítették el a rajzokat. A kezdeményező Mózer Sándor nemzetőr hadnagy volt, aki korábban a császári-királyi röppentyű testületben szolgált. Az első csapatpróbák 1848 novemberében történtek, ezek azonban nem nyerték el a tüzértisztek tetszését, különösen az állvány szorult tökéletesítésre. A tervezésbe bekapcsolódott Skopal József tüzér hadnagy.⁸⁶ 1849 januárjára a kísérletek eredménnyel zárultak,

⁸⁰ Rendelet a nagybányai katonai parancsnoksághoz. Debrecen, 1849. február 24. KLÖM XIV. 543. o.

⁸¹ Jeney József százados levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. március 14. HL Csány-lt. 14. d. 1849:678.

⁸² Kovács százados levele Csányhoz. Szatmárnémeti, 1849. március 1. HL Csány-lt. 16. d. 1849:913.

⁸³ *Alföldi Hírlap*, 21. sz. 1849. március 13.

⁸⁴ *Alföldi Hírlap*, 28. sz. 1849. március 29. 100. o.

⁸⁵ Jeney százados levele Csányhoz. Nagybánya, 1849. március 14. HL Csány-lt. 14. d. 1849:678.

⁸⁶ *Mészáros Lázár* emlékiratai. Eredeti kéziratból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1866. I-II. k. A hivatkozott rész: II. 34. o.; *Bakó* 1942. 108. o.; *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–49-ben. Debrecen, 2010. 100. o.; *Ács Tibor*: Rakétavita a Magyar Tudományos Akadémián 1847-ben. In: Haditechnika-történeti és katonaoorvoslás-történeti konferencia. Szerk. *Varga József*. Budapest, 2000. 47–71. o.

így megindult a gyártás.⁸⁷ Az első félüteget 1849. február 11-én indították útnak az erdélyi haderő számára. Májusra az erdélyi haderő már két röppentyű üteggel (16 db) rendelkezett.

Az erdélyi tüzérség számára a legnagyobb lehetőséget a székelyföldi, ezen belül pedig a háromszéki hadiipar jelentette. A szék és az erdélyi főhadparancsnokság között 1849. január 2-án kötött fegyverszüneti szerződést Háromszék 1849. január közepén felmondta. Gábor Áron és Turóczi Mózes 1849. január 22-től közösen dolgozott tovább Kézdivásárhelyen. Az üzem nyersanyaggal való ellátását (réz és vas) a csíkszentdomokosi és magyarhermányi bányák biztosították Zakariás Antal és Bodor Ferenc buzgólkodása révén.⁸⁸ Turóczi Mózes visszaemlékezése szerint Balánbányáról mintegy 400 mázsa rezet szállítottak Kézdivásárhelyre 1849 június végéig. Kizárólag ezek képezték az ágyúöntés alapanyagát és nem az egyes települések által felajánlott harangok.⁸⁹

A kézdivásárhelyi üzem sikereinek függvényében Gál Sándor ezredes terveket dolgozott ki Mikó Mihály és Németh László kormánybiztosok bevonásával a székelyföldi hadiipar kibővítésére.⁹⁰ Egyrészt intézkedtek az August Heydte báró, császári-királyi őrnagy által 1849. január 7-én elpusztított magyarhermányi vasöntőde helyreállítására, és e célból 2000 forintot utalványoztak Bodor Ferenc bányaművezetőnek. Gál ezredes kezdeményezésére a csíkszentdomokosi rézbányán is megkezdtek egy ágyúöntő és lőporkészítő üzem felállítását. A döntésben Gál csíki lokálpatriotizmusán kívül gyakorlati és racionális érvek is szerepet játszottak. Egyrészt a vidék biztonságosabb és jobban védhető volt, másrészt viszont így ki lehetett küszöbölni a nyersanyagszállításból adódó idő- és pénzvesztésüket. Gál az érveit az 1849. február 26-án Csányhoz írt levelében így foglalta össze: „Továbbá az ágyúöntés és lőporkészítés K[ézdi]vásárhelyen szüntelen foly, mely az anyagiány miatt csak kisszerű. Egyébiránt én rendelkeztem, hogy Csíkszék vidékében, mely a legbarátságosabb hely, a szentdomokosi rézbányán egy-két hét alatt ágyúöntő és lőporgyár állíttassék fel, mire pénzt is előlegeztem és még akképp fogok rendelkezni, hogy ezen gyárak lehető tökéletesek legyenek, hogy több száz álgyúk és több száz mázsa lőpor készülhessen, de mindenek felett büdöskő és cinre van szükségünk, méltóztat sietőleg az átszállítást illő helyről megrendelni.”⁹¹ Az eredeti terven rövidesen módosulások történhettek, mert az ágyúgyár székhelyéül Csíkszeredát, míg a lőporgyárra Csíkmadarast jelölték ki. Az előbbi létrehozásában Gál ezredes komoly szerepet szánt Gábor Áronnak, aki a csíkszeredai várban felépítendő két kemence céljaira 300 forintot vett fel. Noha Gál a terveihez a központi pénzsegélyt nem kapta meg, a munkálatokat a lehetőségei függvényében folytatta. Azonban a csíkszeredai ágyúöntőt nem helyezték üzembe, adataink szerint itt csak a kész lövegek felszerelése folyt.⁹²

Az ágyúk felszereléséhez és az ágyúgolyók gyártásához szükséges vasércet az erdőfülei, magyarhermányi és lövétei vasbányák biztosították. A rendelkezésünkre álló nyug-

⁸⁷ Más adatok szerint a kísérletek eredménytelenek voltak, a gyártást az Iglónál zsákmányolt eszközök „koppintásával” sikerült megindítani. (Csikány Tamás szíves közlése)

⁸⁸ Turóczi Mózes visszaemlékezése szerint a Balánbányáról érkezett 400 mázsa rezet használták fel az ágyúöntésére Kézdivásárhelyen, a felajánlott harangokra nem volt szükség.

⁸⁹ Süli 2014/a. 338. o. Turóczi szerint a felajánlott harangok közül csak a kolozsvári és décsi szállítottak Kézdivásárhelyre, azonban időhiány miatt ezeket sem használták fel.

⁹⁰ A székelyföldi ágyúöntés és lőszergyártás bővítését Bem is szorgalmazta az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz írt levelében. Bem levele Gál Sándorhoz. Medgyes, 1849. február 22. HL Csány-lt. 16. d. 1849:913.

⁹¹ Németh György: Gál Sándor ezredes 1848–1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008. (Bibliotheca Transylvanica, 58.) 147. o.; Böződi 1974. 240–241. o.

⁹² Böződi 1974. 241–242. o.

ták szerint Bodvajról 1849 májusáig 2400 három-, 725 hatfontos ágyúgolyót szállítottak Csíkszeredára.⁹³ Emellett – Bem sikeres temeskői hadjárata után – Ruszkaányán is megkezdtek az ágyúgolyóöntést, a napi teljesítmény 100 darab volt.⁹⁴ A lengyel tábornok kérésére Maderspach Károly bányamérnök egy komplex tervet dolgozott ki a krassó-szörényi bányavidék lőszergyártó bázissá való fejlesztésére. Az elképzelést Bem május 22-én küldte meg Kossuth számára, aki június 2-án intézkedett az ügyben.⁹⁵

A csíkszéki próbálkozásoktól függetlenül Kézdivásárhelyen a termelés folyt tovább. Gál ezredes március 22-én kelt jelentése szerint ebben az időszakban négy újabb löveget szereltek fel. A kimutatás szerint ekkor mintegy 10 löveg volt Háromszéken.⁹⁶ Az utóbbiakat feltehetőleg a Vég Antal-féle eszközzel fűrták ki, erre utal Németh László kormánybiztosnak 1849. január 23-én Csányhoz írt levele. Eszerint: „Az álgúyk öntését, lőpor és gyutacs készítest Kézdivásárhelyt tegnap megkezdetni elrendeltem, melynek következtébe tegnap már egy álgúy formába volt s kifúrása is holnap-holnapután meglesz.”⁹⁷

Ha figyelembe vesszük a korábban Gál ezredes által kimozdított hat löveget, akkor meg kell állapítanunk, hogy Háromszéken március végéig összesen 16 ágyú (három- és hatfontos egyaránt) készült.

Itt kell foglalkoznunk egy nagyon fontos kérdéssel: Az Országos Honvédelmi Bizottmány és a székelyföldi hadiipar kapcsolatával. Fentebb már utaltunk arra, hogy a sztrimbulyi öntéssel szemben a fejlettebb technológia miatt a kabolapolyánai üzemet részesítették előnyben. Eszterházy Mihály gróf, az OHB hadiiparért felelős tagja, február végén az alábbiakat írta Csányinak: „Ami egy ágyúöntést illeti, mely eddig Sztrimbuiiban és Háromszéken is, taliter qualiter⁹⁸ történt, ezek azért szüntettek meg, mivel az ágyúfúrásnak készülétei ottan nem léteznek, és ez olyan dolog, hogy annak nagy pontossággal és felsőbb tűzeri felögyelet alatt kell történi, valamint a felszerelésnek is, hogy a tökéletesség és egyformaság elérhessen.” Eszterházy szerint a technológiai tökély Nagyváradon és Kabolapolyánán már meg van teremtvé, így a háromszéki ágyúöntésre, illetve annak fejlesztésére semmi szükség.⁹⁹

A pillanatnyi lehetőség és a szükség azonban felülírták Eszterházyinak – egyébként műszaki szempontból – racionális érveit. Ugyanis március végétől a gyergyói határszélen tartózkodott az időközben Bem által őrnaggyá előléptetett Gábor Áron a lövegek telepítése céljából. Március 25-én érkezett meg Tölgyesre, majd rövidesen Moldvába ment át, hogy információkhoz jusson. Bár letartóztatták, de sikerült megszabadulnia, és 29-én visszatért Gyergyóba, hozva az orosz csapatok betöréséről szóló – egyébként álhírt.¹⁰⁰ Az eseményről,

⁹³ Süli Attila: Források Csíkszék és Háromszék hadiiparának történetéhez (1848–49) Megjelenés alatt a Csíki Székely Nemzeti Évkönyvben.

⁹⁴ Kossuth rendelete Török Gáborhoz. Debrecen, 1849. április 20. KLÖM XV. 71. o. Az intézkedést április 25-én megismételte. KLÖM XV. 122. o.; *Közlöny, 1849.* 118. sz. 443. o. (1849. május 30.)

⁹⁵ KLÖM XV. 466–468. o.

⁹⁶ *Bözödi* 1974. 244. o.

⁹⁷ HL Csány-lt. 1849:42. A szakirodalomban – Turóczi teljesen egyértelmű közlése ellenére – úgy vélték, hogy Kézdivásárhelyen nem tudták a lövegeket kifúrni. *Bözödi* 1974. 247–248. o. Az Egyed Ákos által hivatkozott Gábor Áron levél csak arról szól, hogy Turóczi alkalmazhatja – a megnövekedett igények miatt – a lyukkal öntés technológiáját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy löveget fúrni nem tudtak. *Egyed* 2010. 432. o.

⁹⁸ Ugyanolyan minőségben.

⁹⁹ *Bözödi* 1974. 236–237. o.

¹⁰⁰ Kiss Antal őrnagy visszaemlékezése. Lelőhely: Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. Leltári szám: MS 3186. A vonatkozó részt közli: *Süli* 2014/b. 354. o.; Kiss Antal százados jelentése Gál Sándorhoz. Tölgyes, 1849. április 14. HL Csány-lt. 221. d. 1849:2109.

illetve a cári csapatok betörési szándékáról mind Mikó Mihály csíki kormánybiztos, mind Gál ezredes jelentést küldött Csány László teljhatalmú országos biztosnak.¹⁰¹

Gábor Áron moldvai útja hatással volt a Székelyföld és Erdély védelmi rendszerének kiépítésére, valamint a kézdivásárhelyi ágyúkészítésre. Erről legközvetlenebb munkatársa, Turóczi Mózes így emlékezett: „... mindjárt februáriusba¹⁰² bément Moldovába,¹⁰³ ott járt hosszabb ideig, meg a muszkákat mind öszve kémelte paraszt ruhába, innét hazajött volt, de minden járását még tőlem is titkolta, csak annyit mondott volt meg, hogy a muszkák ide ki fognak jönni, én igyekezzem mentől jobban, mert az ágyúra szükség lesz, akármenynyire, ekkor csak a tüzereit kurtán elrendelte, és ismét elment...¹⁰⁴ Azaz felgyorsították a lövegek gyártását. Erre azonban csak úgy voltak képesek, ha a visszatérnek a korábban alkalmazott kész lyukkal való öntés technológiájához, mivel a Végh Antal féle eszközzel történő fúrás több hétig eltartott. Gábor Áron az április 20-án Csíkszeredából Turóczihoz írt levelében így fogalmazott: „Itt gyűjték, mert sürgettem a rezet és harangot, csak eleget ályút, mert szükség, és ha az alezredes úr¹⁰⁵ lyukakon önteni nem engedné, tehát ezen írásom mutassa meg, hogy én az Ezredes úr¹⁰⁶ engedelme és rendeletéből from ezen sorokat, azaz hogyha 100 készülhet is lyukason, bátran, én vagyok a felelős.”¹⁰⁷

Gál döntése teljes összhangban állt az Országos Honvédelmi Bizottmány elképzelésével, amely az országrész megvédését a szorosok megerősítésével akarta biztosítani. Erről Kossuth az 1849. április elsején Csányhoz Egerből írt levelében így fogalmazott: „Erdély megtartására egy nagy hadsereggel felér az öt passzus járhatatlanná tétele Borgótól Vöröstoronyig. Erre méltóztass fordítani figyelmet. Ha ez meg lesz, Czetz¹⁰⁸ nem fogja Erdélyt elveszteni.”¹⁰⁹

Nagyszében bevétele után rendelet érkezett Nagyváradra, hogy küldjenek néhány tüzért Csíkszeredára és Kézdivásárhelyre a székely tüzérújoncok kiképzésére. Március közepéig mintegy 32 fő érkezett. 26-án Csíkszeredára vonultak, ahol Gál ezredes mintegy 800 tüzér kiképzésével bízta meg őket. Az első kiképzőcsoport megérkezése után újabb érkezett, 3 háromfontos löveget is hozva magukkal.¹¹⁰ Az utóbbi okát csak találgatni tudjuk, álláspontunk szerint a kézdivásárhelyi ágyúk konstrukciós hibáival a katonai vezetés is tisztában volt, ezért a kiképzést mindenképpen tökéletes lövegekkel akarták végrehajtani. Bár a kiképzők március 31-ig Kézdivásárhelyen voltak, 8 tüzért Gábor Áron azonnal magával vitt Gyimesbe.¹¹¹

¹⁰¹ Mikó Mihály levele Csányhoz. Csíkszereda, 1849. április 9. MNL OL H 2 1849:5684. Közli: *Süli* 2014/b. 352–353. o.; Gál Sándor ezredes jelentése Csányhoz. Csíkszereda, 1849. április 11. Közli: *Egyed* 2008. 353–354. o.

¹⁰² Valójában március végén.

¹⁰³ Gábor Áron.

¹⁰⁴ *Süli* 2014/a. 338. o.

¹⁰⁵ Szilágyi Sámuel alezredes, kézdivásárhelyi katonai parancsnok.

¹⁰⁶ Gál Sándor ezredes.

¹⁰⁷ *Süli* 2014/b. 355. o.

¹⁰⁸ Czetz János vezérőrnagy, az erdélyi haderő megbízott parancsnoka.

¹⁰⁹ KLÖM XIV. 783–785. o.

¹¹⁰ Pontosan 1849. április 2-án. *Ráczi Attila*: A Magyar Állami Fegyvergyár termelése 1848 márciusától 1849 áprilisáig. *Fons*, 2004. 1. sz. 3–38. o. A hivatkozott rész: 29. o.

¹¹¹ *Szabó Sámuel*: A székely tüzérsége első tanítói. In: Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. 161–165. o. (A továbbiakban: *Szabó* 1896.) A hivatkozott rész: 161–164. o. A szerző szerint az ágyúöntési munkálatok felgyorsulása Gábor Áronnak köszönhető. Ezen megállapítás azért érdekes, mert a tüzér őrnagy ebben az időszakban többnyire távol volt Háromszéktől.

Az erdélyi hadsereg lövegállománya 1849. április és augusztus között

1849 április–májusában a háromszéki hadiipar fénykorát élte. Emellett Csány teljhatalmú országos biztos Kolozsváron egy ágyúöntő gyárat tervezett létrehozni, s e feladat koordinálásával Gábor Áront bízta meg. Csány az 1849. március 7-én, Kossuthoz címzett levelében erről az alábbiakat írta: „Gábor Áront ide rendeltem, megkésértem itt is az ágyúöntést. Harangokat hozatok az oláh falukból. Igyekeztemet oda irányozom, hogy utódom jártabb téren haladhasson nálomnál.”¹¹² Ennek alapján többször sürgette a kézdivásárhelyi katonai parancsnokságot, hogy Gábor Áront indítsák el Kolozsvárra. A levelekre végül Németh László kormánybiztos válaszolt március 23-án, kifejtve, hogy jelen körülmények között nem tudja Gábor Áront útnak indítani, mivel az orosz betörésről szóló – egyébként alaptalan – hírek miatt feltétlenül szüksége van a közreműködésére. A Kolozsvárra indulás így várattott magára. Ennek háttéréről Gál ezredesnek, az április 11-én Csányhoz írt leveléből értesülünk. E szerint: „Őrnagy Gábor Áron, kit a határszélén az álgúyk elhelyeztetésére küldöttem volt ki, éppen most érkezik vissza és jelenti, hogy Piatraig Moldovába bejárván egy 6000 főből és 8 álgúyból álló muszka sereg előnyomulását a Tölgyesi-szoros felé látá szemével, mely seregnek feladata a nevezett szoroson Székelyföldre betörni. Bem tábornagy úr rendeli, hogy Kézdivásárhelyen sietőleg 6 álgúyt szereltessek föl és külgyem két tartalék zászlóaljjal együtt Besztercére. Tehát nékem feladatom a betöréssel fenyegetett szoros védelmére kellő erőf fordítani és Bem tábornagy úr rendeletének is megfelelni. Minthogy legalább 12 álgúyt kell felszereltetni s ezek mellé a tűzereket begyakoroltatni, azonkívül pedig a hermányi vashámorban az álgúgolyó öntést megkezdetni, nem marad egyéb hátra, mint őrnagy Gábor Áront legalább 8 napig igénybe venni, azután Kolozsvárra kiküldöm őtet – néhány napokra – őt tehát mintegy 22-én Kolozsvárra megérkezik.”¹¹³

Gábor Áron április 26-án már Kolozsváron volt, innen keltezte ugyanis azt a levelét, amelyet Csányhoz írt a helybéli ágyúgyár létrehozásának feltételeiről. Legelőször felhatalmazást kért arra, hogy felvehesse az üzembe azt, akit szükségesnek tart. Mivel a városban kevés mesterember volt, elsősorban a besorozott szakemberek munkájára kívánt támaszkodni. A költségei fedezésére előzetesen ezer forintot igényelt a teljhatalmú országos biztostól.¹¹⁴ Így Csány az április 27-én Kossuthoz írt jelentésében optimizmussal közölte az alábbiakat: „A napokban Gábor Áron megkezdi az ágyúöntést is. Az ágyú sohasem sok. Az osztrákok nem sokat hagynak kezünk közt, igen tudnak reterálni.”¹¹⁵ Engedje az ég, hogy ennek folytonos gyakorlatában maradjanak.”¹¹⁶

A nagy reményekkel és kormányzati támogatással induló gyár terve azonban füstbe ment. Gábor Áron tárgyalásai a kolozsvári mesteremberekkel ugyanis nem vezettek eredményre. A kudarcért a felek természetesen egymást okolták. A legnagyobb ellentét a munkabér mértéke körül keletkezett, az utóbbi ugyanis Kolozsváron lényegesen nagyobb volt,

¹¹² Csány László levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. március 7. Csány-ir. II. 221. o.

¹¹³ Gál Sándor ezredes levele Csány Lászlóhoz. Csíkszereda, 1849. április 11. Közli: *Egyed* 2008. 303. o.

¹¹⁴ Gábor Áron jelentése Csány Lászlóhoz. Kolozsvár, 1849. április 26. Közli: Aradi Ereklyemúzeum. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából. (1836–1892) Szerk. *Hermann Róbert*. 2014. 230. o.

¹¹⁵ Visszavonulni.

¹¹⁶ Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. április 27. Csány-ir. II. 291–292. o.

mint a Székelyföldön. A vita a helyi sajtóban, az erdélyi magyar kormányzat orgánumának tekinthető *Honvéd* hasábjain folyt.¹¹⁷

Csány elfogadta Gábor Áron érveit, és a május 2-án Kossuthhoz írt levelében így fogalmazott: „A salétromkészítés megy, de az ágyúöntést itt meg nem kezdhetem, mert minden elővigyázat, alkudozás dacára is hatszor, mondom, hatszor annyiba kerülne az álladalomnak, mint Kézdivásárhelyt. Azért oda szállítom az anyagokat. Gábor Áront, a csuda székely művészt kiküldöm körültekintés végett Nagyváradra.”¹¹⁸

Az ágyúöntés tökéletesítése érdekében Gábor Áron tehát kezdeményezte Csánynál, hogy Nagyváradra utazhasson, tanulmányozva az ottani gyártási technológiát. Az erre vonatkozó rendeletet a teljhatalmú országos biztos május 4-én állította ki.¹¹⁹ Ezzel egyidejűleg Gál ezredes felhatalmazást kért Csánytól arra, hogy Gábor Áron Nagyváradra utazhasson „a Congrev-röppentyűk készítményének betanulására”.¹²⁰ Ezt követően a székely ágyúöntő 1849. május 9-én Debrecenbe ment. A debreceni térparancsnokság naplója szerint ezen a napon, délelőtt kilenc órakor érkezett ide Gábor Áron tüzér őrnagy, hogy Csány megbízásából Mészáros Lázár vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszternél ügyeket intézzon. A bejegyzés szerint legfeljebb 4 napot tartózkodik a városban és indul vissza a Székelyföldre.¹²¹ Itt fogadta őt Kossuth is, aki megerősítette a Bem által március 15-én tett őrnagyi előléptetését, és megadta – a hadügyminiszterium útján – a felhatalmazást a nagyváradai üzemlátogatásra. A kézdivásárhelyi üzemek fejlesztésére 60 000 forintot biztosított, melyből tízezret azonnal kiutalt. Egyben kérte, hogy készítsenek olyan két löveget, melyeknek csöveit megfúrják. Gábor Áront a kormányzó kinevezte az „önálló székely tüzérség” vezetőjévé, elrendelte a háromszéki üzemek állami kezelésbe vételét. Ezután Gábor Áron továbbutazott Nagyváradra, ahová az útlevelének láttamozása szerint május 12-én érkezett meg.¹²² Itt azonban elég bizalmatlanul fogadták, Mózer Károly százados a május 15-én Láhner György vezérőrnagyhoz írt levelében nem javasolta Gábor Áron beavatását a hadiröppentyűk gyártásának technológiájába. Az elutasítás után a tüzér őrnagy kénytelen volt visszatérni Debrecenbe, ahol Kossuth segítségét kérte. Kossuth a május 19-én írt válaszlevelében felülbírálta Láhner, és felszólította Gábor Áron betanítására. Lukács Dénes alezredes, tüzérségi igazgató május 24-én már arról tájékoztatta a kormányzót, hogy beavatják Gábor Áront a röppentyűkészítés rejtelseibe. A döntésről Gábor Áron rövidesen értesült, mert május 26-án visszaérkezett Nagyváradra, ahonnan a következő napon indult tovább.¹²³

¹¹⁷ *Honvéd*, 107. sz. 1849. május 2. 423–424. o.; *Uo.* 108. sz. 1849. május 3. 427–428. o.; *Uo.* 110. sz. 1849. május 5. 435–436. o.; *Bözüdi* 1974. 250., 253–256. o.

¹¹⁸ Csány levele Kossuthhoz. Kolozsvár, 1849. május 2. Csány-ir. II. 302–303. o.

¹¹⁹ Nyílt rendelet. Kolozsvár, 1849. május 4. MNL OL R 275 szn.

¹²⁰ Gál Sándor ezredes levele Csány Lászlóhoz. Csíkszereda, 1849. május 8. Közli: *Süli* 2014/b. 360. o.

¹²¹ A debreceni térparancsnokság naplója. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai. (A továbbiakban: HL 1848–49) 28/409. 1383. o. *Hermann Róbert* szíves közlése.

¹²² Gábor Áron útlevele. MNL OL R 275.

¹²³ Gábor Áron levele Turóczy Mózeshez. Debrecen, 1849. május 12. Közli: *Süli* 2014/b. 361–363. o.; Gábor Áron útlevele. MNL OL R 275; Mózer százados nyilatkozata Láhner tábornoknak. Nagyvárad, 1849. május 15., MNL OL 75. Iktatókönyv, 15463/7109/k. C. Kossuth válasza. Debrecen, 1849. május 19., uo. 16.644/1167. C. Lukács Dénes alezredes Kossuthnak. Nagyvárad, 1849. május 24. 15.463/559/k. C. (Sajnos az iratok hiányoznak); *Bözüdi* 2002. 230–231. o.

Az elutasítás okát csak találgatni tudjuk. Böződi György szerint Mózer nem tudta legyőzni az egyéni versengésből eredő féltékenységet.¹²⁴ Nagyváradon a hadiüzemben több tényleges tüzértiszt szolgált, akik – erre utal Gábor Áron idézett levele – lenézték a honvéd-őrnagyot, akinek a császári-királyi tüzérségnél a legmagasabb rendfokozata káplár volt.

A források alapján nem egyértelmű, hogy Kézdivásárhelyen a későbbiek folyamán készítették e röppentyűket. Fennmaradt egy június 10-én, Cseh Ignáchoz írt Gábor Áron levél, amelyben a tüzér őrnagy kéri a kézdiszéki közigazgatási vezetőt, hogy délután 7 órakor jelenjen meg a három- és hatfontos röppentyűk csapatpróbáján.¹²⁵ Arról, hogy a röppentyűk hol készültek, illetve a lövészet megtartásáról és eredményéről adattal nem rendelkezünk.¹²⁶ A székelyföldi hadosztály hadrendjében július 19–20-án szerepelt 4 rakétavető, ezek azonban más hadosztályoktól is odakerülhettek.¹²⁷

A székelyföldi hadiipar termelésének fokozása mellett az erdélyi hadsereg lövegállománya jelentősen csökkent áprilisban a bánsági hadműveleti miatt. Bem Erdély visszafoglalása után szánta rá magát erre a hadjáratra. Ezzel ugyanis Kossuth korábbi kérésének tett eleget. E hadjáratra 37 löveget vitt magával, igaz ebből 6 ágyút kénytelen volt hátrahagyni a Dévát körülzáró dandár számára. Ez kb. 25-30 löveg kivonását jelentette az erdélyi hadszíntérről, ezek gyártási helye nem ismert, de a későbbi kimutatások alapján valószínűsíthetjük, hogy a két verseci honvédüteg köztük volt.¹²⁸ A Bánságba kiküldött erdélyi hadosztály 1849. június 23-án 23 löveggel rendelkezett. 11 ágyút májusban ugyanis visszarendelt Bem Erdélybe.¹²⁹

Áprilisban folytatódott a székely tüzerek kiképzése. 11-én újoncok érkeztek Kézdivásárhelyre, az oktatást gyorsítani kellett, mivel a városban – Szabó Sámuel visszaemlékezése szerint – hetente 3-4 ágyút öntöttek. Április 26-án és május 11-én Gál ezredes megsemmisítette a kiképzést, a tüzerek sikeres bemutatót tartottak. A kiképzett tüzerek száma június 20-ra, az orosz intervenció kezdetére elérte a 170 főt. Szabó Sámuel szerint a székelyföldi hadosztály ágyúinak száma magas volt a létszámához képest, ennek következtében az ütközetekben legtöbb esetben a tüzérségi párbaj dominált.¹³⁰

Gyulafehérvár ostromának megindításával szükség volt ostromlövegekre. Ezek küldését még Csány kezdeményezte Kossuthnál 1849. április 13-án.¹³¹ Ennek szellemében Kossuth intézkedett, hogy Komáromból 3 huszonnégy fontos ágyút küldjenek Erdélybe, melyek lőszerrel való ellátását Nagybányán kellett megoldani. Egyben megkezdtek a huszonnégy fontos ágyúgolyók gyártását Ruszkabányán.¹³²

¹²⁴ Böződi 2002. 230. o.

¹²⁵ Gábor Áron levele Cseh Ignáchoz. Kézdivásárhely, 1849. június 10. Süli 2014/b. 368. o.

¹²⁶ A júniusban megjelenő kézdivásárhelyi *Székely Hírmondó*, amelynek öt száma ismert, nem tudósított az eseményről. A röppentyűk gyártásáról Turóczy Mózes sem írt a visszaemlékezésében.

¹²⁷ Csíkszereda, 1849. július 19–20. MNL OL P 876 2. tétel. 42–49.

¹²⁸ *Hermann Róbert*: Goromba tábornokok, goromba költő. A Bem–Vécsey és a Klapka–Petőfi-affér. In: *Szilágyi Márton* (szerk.): *Ki vagyok én? Nem mondom meg... Tanulmányok Petőfiről*. Budapest, 2014. 122–187. o.

¹²⁹ *Rosonczy* 1999. 5. táblázat.; *Csehi Szigeti Miklós*: Adatok a XI. honvédszázlalj történetéhez. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868. 95. o.

¹³⁰ *Szabó* 1895. 163–168. o.; A téma kiváló összefoglalása: *Albert Ernő*: Adatok Gábor Áron ágyúiról. In: *Határvidék* 2. 1762–1918. Szerk. *Demeter Lajos*. Sepsiszentgyörgy, 2006. 15–9-183. o. A hivatkozott rész: 159–161. o.

¹³¹ Csány-ir. II. 260. o.

¹³² Kossuth intézkedése. Debrecen, 1849. április 29. KLÖM XV. 168. és 172. o.

Az erdélyi hadsereg tüzérségének júniusi szervezetét átfogóan először Gyalóky Jenő ismertette. Igaz, megállapításai az orosz betörés előtti időszakra, azaz 1849. június 20. körüli időpontra vonatkoznak. Eszerint a hadosztályoknál beosztott tüzérparancsnokok voltak. Ütegek ugyan léteztek, ezeket azonban gyakran tagolták fél-, illetve negyed ütegre. Az ideális honvédüteg (6 ágyú és 2 tarack) ritka volt. Ugyanakkor az is előfordult, hogy az ad hoc módon összeállított ütegnél többféle löveg is volt. A lovas- és gyalogütegek egyaránt megtalálhatók voltak a hadosztályoknál, viszont nehézüteg (12 fontos) egyáltalán nem létezett. Ezzel szemben a háromfontos lövegek száma magas volt (1849. június 20-án 40 db). Emellett létezett 16 hadiröppentyű is, amely két üteget (8-8) alkotott. Az utóbbiak a gyulafehérvári ostromseregnél és a dévai hadosztálynál voltak rendszeresítve.¹³³ Az erdélyi hadsereg állományában 1849. június 20-án 79 ágyú volt, amelynek a kezelőszemélyzete 1409 fő volt. A lövegek megoszlását az alábbi táblázat mutatja:¹³⁴

<i>Típus</i>	<i>Darab</i>
Tábori (egy-, három- és hatfontos ágyúk)	65
Hétfontos tarack	4
Ostromlövegek (18 fontos ágyú, 10 fontos tarack, 30 és 60 fontos mozsár)	8

A továbbiakban a lövegek megoszlását mutatjuk be a hadosztályok szerint:¹³⁵

Besztercei hadosztály¹³⁶

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
–	7 hatfontos ágyú	–
–	4 hétfontos tarack	–
–	1 egyfontos ágyú	–
Összesen	7 hatfontos ágyú, 4 hétfontos tarack, 1 egyfontos ágyú	–

Kolozsvári hadosztály

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
–	4 háromfontos ágyú	–
Összesen	4 háromfontos ágyú	–

¹³³ Ezeket elsősorban a havasok elleni hadjáratban használták. *Mezei* 1880. 23. sz. 367–370. o.

¹³⁴ *Gyalóky* 1915. 71–114. o. A hivatkozott rész: 80–82. o. Gyalóky a táblázatban csak 77 löveget szerepeltet.

¹³⁵ A kimutatások alapját az egyes hadosztályoknak az orosz betörés előtti kimutatásai képezik. Természetesen a lövegek száma – a hadi helyzet változása függvényében – módosult. Az egyes kimutatások többségét a kolozsvári ereklyemúzeum sajtóorgánuma, az *1848–49 Történelmi Lapok* közölte. Ezzel kapcsolatban vita alakult ki, mivel az okmányokat tanulmányozó Thoroczky Sándor több ellentmondást fedezett fel, ennek alapján a Szabó Sámuel által gyűjtött iratok eredetiségét is megkérdőjelezte. A felvetésre Hegyesi Márton történész válaszolt, aki kijelentette, hogy a kútfők eredetiek, sajnos a hadi helyzet nem mindig tette lehetővé az utókor kutatóinak mindenben megfelelő kimutatások készítését. *Thoroczky Sándor: Az erdélyi hadsereg létszáma. 1848–49 TL 1895. 1. és 9–12. o.; Uő: Az erdélyi hadsereg létszámának kérdéséhez. 1848–49 TL 1895. 122–123. és 130–133. o.* Emellett *Szabó Sámuel és Hegyesi Márton* hozzászólásai a *1848–49 Történelmi Lapok* 1895. évfolyamában. Az ellenmondások ellenére ezek a kimutatások képezik az erdélyi haderő tüzérségének legfontosabb forrásait.

¹³⁶ 1849. június 11-én. *Gyalóky* 1937.

Gyulafehérvári ostromsereg¹³⁷

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
3 fontos gyalogüteg	3 háromfontos ágyú	–
Röppentyűüteg	5 hadiröppentyű	Marosportuson
Ostromtelep	8 löveg	Marosportuson
Hat- és háromfontos üteg	3 löveg	–
Lengyel csapat tüzérsége	1 háromfontos ágyú	Magyarigen
Összesen	4 háromfontos ágyú, 3 hat- és háromfontos, 5 hadiröppentyű, ostromtelep 8 lövege	–

Dévai hadosztály¹³⁸

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
7. hatfontos lovas üteg.	2 hétfontos tarack, 4 hatfontos ágyú	–
2. hatfontos gyalogüteg	5 hatfontos ágyú	–
9. hatfontos gyalogüteg	2 hétfontos tarack, 1 tizenhétfontos ágyú, 3 hatfontos ágyú, 2 háromfontos ágyú	–
röppentyű üteg	3 hadiröppentyű	–
Összesen	12 hat-, 2 háromfontos ágyú, 4 hétfontos tarack, 3 hadiröppentyű, 1 18 fontos löveg	–

Nagyszzebeni hadosztály¹³⁹

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
–	2 hat ¹⁴⁰ - és 4 háromfontos	Vöröstoronyi-szoros
–	2 hatfontos	Nagyszzeben
Összesen	4 hat- és 4 háromfontos	–

Brassói hadosztály¹⁴¹

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
–	1 hat- és 7 háromfontos ágyú	Tömös
–	4 háromfontos ágyú	Töröcsvár
–	1 háromfontos ágyú	–
–	6 ágyú ¹⁴²	Bodza
–	4 hatfontos várágyú	Brassói fellegvár ¹⁴³
Összesen	1 hat-, 12 háromfontos, 4 hatfontos várágyú, 6 különféle ágyú	–

¹³⁷ Stein ezredes kimutatása. Gyulafehérvár, 1849. június 8. MNL OL P 876 1. cs. 2. tét. No. 13.

¹³⁸ A dévai hadosztály létszámkimutatása. Forró Elek ezredes. Déva, 1849. június 2. 1848–49 TL 1895. augusztus 15. 128. o.

¹³⁹ Az erdélyi hadsereg 1849. június. MNL OL P 876 1. cs. 2. tét. 1848–49. No. 93.

¹⁴⁰ Nagy Sándor szerint ezek az 1848 november végén Bodvajon öntött (*Nagy* 1896. 175. o.), míg Bodola Lajos szerint a Nagyszzeben bevétele után zsákmányolt vaságyúk voltak. (*Bodola Lajos: A székely ágyúk története.* 1848–49 TL 1895. 136–138. o.)

¹⁴¹ Eredeti tiszttázat. ÖNB HSS Series nova 358. Bd. II. 365–366. f. (Hermann Róbert szíves közlése.)

¹⁴² Timár Ferdinánd periratai. 408. f. Vallomás, 49. okt. 4. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolútizmuskori iratok. Aradi haditörvényszék. 113/4. cs. 2/300. (Hermann Róbert szíves közlése.)

¹⁴³ *Herendi Vilmos: Adatok és helyreigazítások a brassói fellegvár 1849. évi ostromának leírásához.* In: Barcaság 1848/49-ben. Szerk. *Hochbauer Gyula.* Szecseleváros, 1998. 32–39. o. A hivatkozott rész: 35. o.

Székelyföldi hadosztály¹⁴⁴

<i>Szervezet</i>	<i>Megoszlása típus szerint</i>	<i>Állomáshely</i>
Székely tüzér csapat 1. század	1 hat-, 4 háromfontos ágyú	Csíkszereda
Székely tüzér csapat 2. század	9 háromfontos ágyú	Kézdivásárhely
3. határvédzászlóalj	3 háromfontos ágyú	Békás-Tölgyes
4. határvédzászlóalj	2 háromfontos ágyú	Gyimes
5. határvédzászlóalj	4 háromfontos ágyú	Ojtoz
Összesen	1 hat- és 18 háromfontos ágyú = 22 löveg	–

A fentiek alapján a lövegek teljes száma 110 volt, a tábori ágyúk száma pedig 83 darab.¹⁴⁵ Ez nagyjából megegyezik Gyalókyak adataival, a minimális eltérés az időpontok eltéréseiből adódik. A tábori ágyúk közül egy 18 fontos, 23 hat-, 48 háromfontos, 1 egyfontos volt, 9 darabnak pedig az adatait nem ismerjük. Azaz a háromfontos lövegek száma magas volt. Felmerülhet a jogos kérdés, hogy ebből mennyi volt a székely hadiipar által készített ágyú? A kézdívásárhelyi üzemből – Orbán Balázs szerint – 60-nál több ágyút öntöttek. Turóczi Mózes 64 ágyúról ír. Bodola Lajos a háromszéki hadiipar összteljesítményét 70 lövegben határozta meg. Szabó Sámuel szerint május közepéig mintegy 50 ágyút öntöttek Kézdivásárhelyen a felajánlott harangokból. Ezzel szemben Kossuth Lajos kormányzó az 1849. június 21-én Görgei Artúr hadügyminiszterhez írt levelében az alábbiakat írta: „Bemnek Erdélyben 36 000 gyalogsága van, de e közt mintegy 10 000 nem rendes erő – haszontalan szabadcsapatok. – Van ehhez 90 ágyúja, de közte 12 rakett¹⁴⁶ – mit ő nem szeret és 30 kézdívásárhelyi – mi csak ott helyben használható – különben igen tökéletlen...” A fentiek alapján Kossuth közölte a hadügyminiszterrel, hogy a kézdívásárhelyi ágyúöntés javítására már intézkedett. Itt feltehetőleg a Gábor Áron részére biztosított pénzkeretre gondolt. Ehhez az adathoz áll közelebb Gábor Áron adata is, aki a Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztoshoz 1849. június 14-én írt levelében az alábbi számokat adta meg: „mert mind amellet, hogy a széljeink 26 három és 10 hatfontos ágyúkkal, elegendő töltésekkel ellátvák, munkán áll még tíz ágyú.”¹⁴⁷ Az utóbbi 10 ágyú feltehetőleg elkészült, felszerelésükre azonban az orosz betörés miatt már nem volt idő. Egy részüket Csíkszeredába menekítették, más részüket a hadiüzemek feldúlása előtt elásták (1849. június 25.). Ezek egyik példányát találták meg 1906-ban, a Rudolf Kórház udvarának ásása alatt.¹⁴⁸ A korabeli számadások hiányában, csak az utólagos visszaemlékezésekre hagyatkozva, a Háromszéken öntött lövegek pontos számát megállapítani sajnos nem lehet, mi azonban Kossuth és Gábor Áron közlései alapján úgy véljük, hogy a 35-36 darab volt az a

¹⁴⁴ A székelyföldi hadosztály létszámkimutatása. Csíkszereda, 1849. június 8. Gál Sándor ezredes. MNL OL P 876 szn. Közli: 1848–49. TL 1895. 129. o.

¹⁴⁵ A kimutatásokban az erdélyi hadsereg részeként szerepeltetik a Bánffy-hadosztályt is, az utóbbi azonban a Bánságban állomásozott, így befolyása az erdélyi hadműveletekre nem volt. Az utóbbi egyébként 23 löveggel rendelkezett. *Rosonczy* 1999. 161. o.

¹⁴⁶ Hadiröppentyű.

¹⁴⁷ Gábor Áron őrnagy levele Szent-Iványi Károlyhoz. Kézdivásárhely, 1849. június 14. Közli: *Süli* 2014/b. 369. o.

¹⁴⁸ Erről bővebben: Gábor Áron utolsó ágyúja. Szerkesztette: *Váry O. Péter*. Sepsiszentgyörgy, 2014.

reális mennyiség, amely az alakulatokhoz került.¹⁴⁹ Elsősorban a székelyföldi, brassói és nagyszebeni hadosztályokhoz. Természetesen nem lehet kizárni a 64 darab löveg megőntését sem, mivel erre vonatkozólag egykorú kútfővel is rendelkezünk, de ebben az esetben viszont nem szerelték fel az összes megőntött ágyút. Igaz azt maga Turóczi sem állítja, hogy az összes kézdivásárhelyi löveget felszerelték, és hogy ezek a csapatokhoz kerültek volna.

Bem természetesen kevesellte a lövegek számát, és 7 hatfontos üteget igényelt, így Kossuth intézkedett arra, hogy a június végén készülő 2 üteget Erdélybe küldjék.¹⁵⁰

A kézdivásárhelyi hadiüzemekben véghezvitt orosz pusztítás után Turóczi a gyárat – amennyire lehetett – helyreállította. Július 3-án az Uzon környéki harcokban megrongálódott négy ágyút például itt állították helyre. Visszaszállították az anyagokat Csíkszeredáról, illetve kiásták a korábban elrejtett ágyúcsöveket.¹⁵¹ A gyárban folyó munkálatokat Háromszék végleges eleste után, 1849 július végén fejezték be.

A nyári hadjárat folyamán az intenzív harcok következtében felszínre jöttek a kézdivásárhelyi lövegek szerkezeti hibái. A székely ágyúk ugyanis a gyors tüzelés után hajlamosak voltak a repedésre. Kinizsi István Mátyás huszárszázados visszaemlékezése szerint a nagyszebeni hadosztály alárendeltségébe tartozó, a Vöröstoronyi-szoros őrségéhez tartozó háromfontos lövegekkel is problémák voltak. Az itteni harcok folyamán elhasadt két háromfontos székely ágyút a tüzerek az Oltba lökték.¹⁵² A segesvári ütközetben Gyalóky Jenő adatai szerint négy löveg hasadt meg.¹⁵³

Összegzés

Tanulmányunkban az erdélyi hadsereg tüzérségének állományát kívántuk bemutatni. Felvázoltuk, hogy 1848 őszétől kezdve hogyan fejlődött a fegyvernem, milyen nehézségekkel kellett megküzdeni a katonai vezetésnek. A tüzérség a kor „csapásmérő” tényezője volt a hadviselésnek, ráadásul a honvédhadseregé kiválóan teljesített a hadműveletekben. Így nem véletlen, hogy a katonai és politikai vezetés mindvégig azt a nézetet vallotta, hogy ágyúból sosincs elég. Az 1848. december közepén induló erdélyi ellentámadáshoz már sikerült biztosítania az Országos Honvédelmi Bizottmánynak a tüzérségi hátteret, azaz a megfelelő lövegszámot. 1848. november elejétől az anyaországból folyamatosan érkeztek a lövegek, illetve Nagybányáról a lőszerutánpótlás. Emellett e téren kihatott az erdélyi hadszíntérre – az Állami Fegyvergyár termelésén kívül – a máramarosi, nagybányai és a ruszabányai löveg és tüzérségi lőszergyártás. Ezt tanulmányunkban kellő adattal is alátámasztottuk.

A fenti bányavidékek ugyanis az Erdéllyel határos törvényhatóságokban feküdtek. A krassó-szörényi bányavidék a délvidéki szerb felkelés óta már hadszíntér volt, ugyanakkor az erdélyi román lázadás áterjedt a Partiumra is. Központi támogatás híján az

¹⁴⁹ Szabó 1896. 172. o. Az ágyúk számáról való álláspontokat összefoglalja: Egyed 2008. 212–213. o.; Kossuth Lajos levele Görgei Artúrhoz. Budapest, 1849. június 21. KLÖM XV. 564. o. Ugyanakkor Domahidy Ferenc alszázados 64 ágyúról tud az édesapjához, Domahidy Menyhérthez Maksáról 1849. július 2-án írt levelében. Közli: V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. Budapest, 1962. 157–159. o.

¹⁵⁰ Kossuth Görgeihez. Budapest, 1849. június 22. KLÖM XV. 563–566. o.

¹⁵¹ Szabó 1896. 172. o.

¹⁵² Kinizsi 1999. 7. o.; Nagy 1896. 157. o.

¹⁵³ Gyalóky 1923.; Kinizsi 1999. 7. o. Mind a Vöröstoronyi-szorosban, mind a segesvári ütközetben a megasadt ágyúk számáról a visszaemlékezésekben eltérő adatok jelennek meg. Bán 2014. 115. o.

önvédelem feltételeit helyben kellett megteremteni. A szatmári ütegben már ott volt a Sztrimbulyban öntött két hatfontos löveg, a kabolapolyánai üzem pedig 1848 decemberétől küldött ágyúkat és tüzérségi lőszer Erdélybe. Ruzska- és Resicabánya pedig 1849 áprilisától állt készen az erdélyi haderő igényeinek teljesítésére. Ezekre pedig az erdélyi magyar haderőnek feltétlenül szüksége volt.

Az ágyúk számának tekintetében a székelyföldi hadiipar 1849 áprilisáig messze elmaradt a magyarországi üzemek által biztosított mennyiségtől. Természetesen az utóbbit ettől függetlenül sem szabad lebecsülnünk. Háromszék sikeres ellenállása 1848 decemberében hozzájárult az észak-erdélyi hadszíntéren a magyar fölényhez, mivel a császári hadvezetés kénytelen volt egy dandárt Brassóba vezényelni. 1849. február elején Gál Sándor ezredes egy vegyes üteggel (3 hat- és 3 háromfontos ágyúval) indult Bem támogatására, akinek a vízaknai harcokban elszenvedett veszteségei miatt feltétlenül szüksége volt a lövegekre.¹⁵⁴ Március végéig Kézdivásárhelyen 10 ágyú készült. Ez azért fontos, mert a rövidesen kezdődő temeskői hadjáratra Bem lövegeket vitt el Erdélyből. Nincs okunk kétségbe vonni Turóczy Mózes azon közlését, hogy Kézdivásárhelyen 1849-ben 64 löveget öntöttek, hiszen ezt korabeli adat is alátámasztja. Ebben az esetben viszont vagy nem szerelték fel az összes ágyút, vagy nem minden öntés sikerült. Ugyanis az egykorú adatok szerint ennyi székely ágyú nem volt a szorosokban. Ezek száma még az orosz invázió előtt sem haladta meg a negyvenet. Ez természetesen még így is magas szám, a tábori tüzérség löveganyagának mintegy fele. A háromszéki hadiipar bővítése és termelésének fokozása ugyanis összhangban állt a politikai és katonai vezetés –egyébként téves – elképzelésével, hogy az országrész védelme egyenlő a szorosok védelmével. Ez a koncepció a június–júliusi harcok során csődöt mondott, hiszen a többnyire gyengén felszerelt, többségében újonczászlóaljak, a konstrukciós hibás lövegekkel – komoly tartalék hiányában – legfeljebb lassítani, de megakadályozni nem tudták az ellenséges térnyerést. Mindezekről függetlenül a háromszéki hadiipar teljesítménye emberfeletti volt, ráadásul a székelyföldi hadosztály sikeres ellenállása elsősorban a nagyszámú löveggel rendelkező, jól működő tüzérségének volt köszönhető.

Ettől függetlenül egyet kell értenünk Bözödi Györggyel abban, hogy szakítani kell a Háromszék és Gábor Áron centrikus felfogással. 1848–49-ben Erdély hadiiparát nem csak a háromszéki üzemek jelentették, míg Bem hadseregének tüzérségét sem lehet csak Gábor Áron tevékenységéhez kötni. Erdély felszabadításához és sikeres védelméhez a fenti régiók és az Állami Fegyvergyár produktumai ugyanúgy hozzájárultak, mint a kézdivásárhelyi gyárak termelése.

¹⁵⁴ Gál Sándor levele Csányhoz. Sepsiszentgyörgy, 1849. február 2. HL Csány-lt. 13. d. 1849:64.

BIBLIOGRÁFIA

- Alföldi Hírlap* 1848–49. *Alföldi Hírlap*. Debrecen, 1848–49.
- Bakó* 1943. *Bakó Imre*: A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848–49-ben Budapest, 1943.
- Balogh* 2014. *Balogh Béla*: 1848–1849 Nagybányán. Okmányok a forradalom és szabadságharc nagybányai vonatkozásaihoz. Nagybánya, 2014.
- Bán* 2014. *Bán Attila*: Az ágyúöntés technikája Székelyföldön 1848–1849-ben. In: Ágyúba öntött harangok. Szerk. *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 100–117. o.
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bözödi* 1974. *Bözödi György*: Gábor Áron 1848–49-ben. In: Arcok, eszmék, tettek. (Tanulmányok.) Bukarest, 1974.
- Bözödi* 2002. *Bözödi György*: A máramarosi fegyvergyártás 1848–49-ben. In: *Bözödi György*: Székely századok. Történelmi tanulmányok. Egybegyűjtötte és a jegyzeteket összeállította: *Nagy Pál*. Csíkszereda, 2002. (Bibliotheca Transsylvanica) 221–234. o.
- Csány-ir. *Hermann Róbert*: Csány László kormánybiztosi iratai. I–II. k. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai gyűjtemény. 44.)
- Csikány* 2000. *Csikány Tamás*: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Csikány* 2014. *Csikány Tamás*: A tábori tüzérség Gábor Áron korában. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. *Hermann Róbert és Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 71–95. o.
- Egyed* 2008. *Egyed Ákos*: Háromszék, 1848–49. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.
- Egyed* 2010. *Egyed Ákos*: Erdély 1848–49. Második, bővített kiadás. Csíkszereda, 2010.
- 1848–49 TL *1848–49. Történelmi Lapok*. Szerk. *Kuszkó István*. Kolozsvár, 1892–1902.
- Gyalókey* 1915. *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. *Történelmi Szemle*, IV. (1915) 1. sz. 71–114. o.
- Gyalókey* 1923. *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet. (1849. július 31.) *Had történelmi Közlemények*, 1923. 187–234. o.
- Gyalókey* 1937. *Gyalókey Jenő*: A beszercei hadosztály lövegállománya 1849. május 22. és július 20. között. In: *Gyalókey Jenő*: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Különlenyomat a *Had történelmi Közlemények* 1937-évi füzetéből. Budapest, 1937. Melléklet.
- Hermann* 2001. *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Honvéd* *Honvéd*. Kolozsvár. 1848–49. Szerk. *Ocsvai Ferenc*.

- Imreh* 2014. *Imreh István*: Gábor Áron útban a forradalom felé. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. *Hermann Róbert* és *Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 11–29. o.
- Jakab* 1881. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1881.
- Kinizsi* 1999. *Kinizsi István*: A „Sánta huszár” naplója. S. a. r., előszót és a jegyzeteket írta *Sebestyén Mihály*. Marosvásárhely, 1999. 7. o.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos Összes munkái. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. Szerk. *Barta István*. XIII. Budapest, 1952.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. Kossuth Lajos Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955.
- Kossuth Hírlapja* *Kossuth Hírlapja*. Pest. Szerk. *Bajza József*.
- Kovács* 1979. *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
- Kovács* 2014. *Kovács István*: Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014.
- Kővári* 2014. *Kővári László*: Erdély 1848–1849-ben. Szerk. *Hermann Róbert* – *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.
- Közlöny* *Közlöny. 1848–49*. Szerk. *Gyurmán Adolf*. Pest–Debrecen–Szeged.
- Mezei* 1880. Visszaemlékezések a szabadságharczra. *Mezei József* jegyzeteiből összeállította *Bodon J. Vasárnapi Újság*, 27. (1880) 218–222., 34–238., 251–254., 267., 287–288., 298–299., 318–19., 350–351., 369–370.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Pál-Antal – Zepezsaner* 2005. *Pál-Antal Sándor – Zepezsaner Jenő*: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Székelyudvarhely, 2005.
- Pesti Hírlap* *Pesti Hírlap*. Szerk. *Bajza József*. Pest.
- Rosonczy* 1999. *A. A. Nyepokojcsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel. 1849. Ford., s. a. r. és bev. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Süli* 2014. *Süli Attila*: Erdély hadiipara 1848–49-ben. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. *Hermann Róbert* és *Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 122–191. o.
- Süli* 2014. *Süli Attila*: Erdély hadiipara 1848–49-ben. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 122–191. o.
- Süli* 2014/a. *Süli Attila*: Források Háromszék hadiiparának történetéhez. (1848–1849) In: *Ágyúba öntött harangok*. Szerk. *Hermann Róbert* – *Benkő Levente*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 308–339. o.
- Süli* 2014/b. *Süli Attila*: Források Gábor Áron életének, működésének és kultuszának történetéhez. In: *Ágyúba öntött harangok*. Szerk. *Hermann Róbert* – *Benkő Levente*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 340–405. o.

- Szabó* 1896. *Szabó Sámuel*: A székely tüzérsége első tanítói. In: *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. 161–165. o.
- Tóth* 1905. Szabadság-harctéri emlékeim. Írta: *Tóth Márton* nyug. 1848–49-es honvéd tüzér hadnagy. Nagybánya, 1905.
- Urbán* 2009. *Urbán Aladár*: A Nemzetőrségi Haditanács és a honvéd tüzérség megszervezése 1848-ban. In: *Uő*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, 2009. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Váry* 2014. *Váry O. Péter*: Kőbe vésve, bronzba öntve. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. *Hermann Róbert* és *Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 284–303. o.